

Міністерство охорони навколишнього природного середовища та
ядерної безпеки України
Головне управління національних природних парків і заповідної справи
Науковий центр досліджень з проблем заповідної справи

І. Б. ІВАНЕНКО, М. Л. КЛЄСТОВ, С. Р. МАТВЄЄВ,
М. М. ПАЛАМАРЧУК, Г. В. ПАРЧУК, М. Л. ТОМАХІН

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІДЬ УКРАЇНИ

Київ – 1999

Законодавчі засади збереження і раціонального використання водно-болотних угідь України. — Київ: Wetlands International — AEME. — 1999. — 64 с. — ISBN 90 5882 9995

В роботі розглянуто законодавчі засади збереження і раціонального використання водно-болотних угідь України у відповідності до Резолюції VII.7. **"Керівні принципи огляду законів і інституцій для забезпечення збереження і раціонального використання водно-болотних угідь"** 7-ї Конференції Договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя (Рамсар, Іран, 1971), яка відбулася у Сан-Хосе, Коста-Ріка, 10–18 травня 1999 року.

Огляд містить законодавчі матеріали різних рівнів – від законів України до відомчих положень та інструкцій; в ньому визначені наукові засади збереження водно-болотних угідь в частині розподілу земель водного фонду, фактори загрози водно-болотним угіддям, механізми збереження і сталого використання водно-болотних ресурсів.

Матеріали роботи можуть бути використані для детального аналізу та поліпшення законодавчої бази і механізмів її впровадження щодо збереження і раціонального використання водно-болотних угідь.

Відповідальний за випуск — В. А. Костюшин
Редактор — Г. В. Фесенко
Комп'ютерна верстка — В. П. Мельничук

Legal Background for Conservation and Wise Use of Wetlands in Ukraine.
Review of legal documents. — Kyiv: Wetlands International — AEME, 1999. — 64 p. — ISBN 90 5882 9995

The review has been prepared in the framework of the Black Sea/Ukrainian Programme of Wetlands International — AEME. The review has been made in accordance with the recommendations of the Resolution VII.7 of the Convention on Wetlands. It includes legal materials of different levels — from the Ukrainian Laws to Provisions and Instructions. Scientific backgrounds for conservation of wetlands were clarified especially in distribution of water-covered territories, threads to wetlands, mechanisms for conservation and wise use of wetland resources. Furthermore it is intended for improving the legal base and mechanisms of implementation for conservation and sustainable use of wetlands in Ukraine.

Editor-in-chief — V. Kostyushyn
Editor — H. Fesenko
Computer Design — V. Melnychuk

The publication is supported by Wetlands International — AEME through a grant from the Ministry of Agriculture, Nature Management and Fisheries of the Netherlands and the Ministry of Foreign Affairs of Netherlands (MATRA Fund / Programme International Nature Management)

Видано Wetlands International — AEME за підтримки Міністерства сільського господарства, природокористування та рибництва і Міністерства міжнародних відносин Королівства Нідерландів (MATRA Fund / Programme International Nature Management)

ISBN 90 5882 9995

Copyright © 1999 Wetlands International, Київ
Усі права захищені.

Передмова

Однією з найбільш актуальних проблем збереження, відновлення та збалансованого використання водно-болотних угідь України є вдосконалення діючого національного законодавства.

З цією метою було здійснено аналіз законодавства України щодо збереження, відновлення та збалансованого використання водно-болотних угідь, в тому числі існуючих законодавчих актів. Значна увага приділялася питанням участі України в міжнародних відносинах щодо ВБУ і збереження біорізноманіття в цілому. Вивчено національне правове регулювання з метою виконання Рамсарської конвенції, а також особливості відомих підходів та заходів щодо збереження і використання водно-болотних угідь.

В процесі підготовки звіту виявлені розбіжності та недоліки в чинному законодавстві щодо водно-болотних угідь.

Результатом цієї роботи стали пропозиції з удосконалення правового регулювання питань збереження, відновлення та збалансованого використання водно-болотних угідь.

При підготовці звіту використовувалися офіційні документи, архівні матеріали Мінекобезпеки України, Головного управління національних природних парків і заповідної справи, а також інших міністерств та відомств.

Робота була виконана у відповідності до Резолюції VII.7. **"Керівні принципи огляду законів і інституцій для забезпечення збереження і раціонального використання водно-болотних угідь"** 7-ї Конференції Договірних сторін Конвенції про водно-болотні угіддя (Рамсар, Іран, 1971), яка відбулася у Сан-Хосе, Коста-Ріка, 10–18 травня 1999 року.

Цінна інформація була надана Т. Івановою, Г. Шатохіною, О. Крижанівською, В. Домашлінцем, Ю. Манцевичем, В. Роботньою, В. Жмуцьким, Н. Малишевою, С. Поповичем, А. Щербухою і П. Царенком, А. О. Ткачовим, за що автори звіту висловлюють щирі вдячність.

Україна і Конвенція про водно-болотні угіддя, які мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів

Українська РСР офіційно приєдналася до Рамсарської конвенції згідно з ратифікацією цієї конвенції Верховною Радою СРСР 26.12.75. Рада Міністрів Української РСР у постанові (що відповідає постанові Ради Міністрів СРСР від 26.12.75 № 1046 **"Про заходи по забезпеченню виконання зобов'язань Радянської Сторони, що впливають з Конвенції про водно-болотні угіддя..."**) від 26.12.76 № 106 **"Про заходи по посиленню охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення головним чином як місця оселень водоплавних птахів"** визначила відповідальні установи за роботи нанесення меж ВБУ, створення описів угідь, охорони і збереження флори і фауни, наукового дослідження об'єктів тощо. Головною організацією для впровадження Рамсарської конвенції було визначено Міністерство сільського господарства УРСР. До виконання залучені також були залучені Міністерство меліорації і водного господарства, Міністерство лісового господарства, Державний комітет Ради Міністрів УРСР по охороні природи, Академія наук, відповідні облвиконкоми. В постанові наводиться список ВБУ, які знаходяться на території Української РСР і були затверджені постановою Ради Міністрів СРСР від 26 грудня 1975 р. № 1046. У переліку були представлені: 1) затока Сиваш Азовського моря, включаючи Азово-Сиваське державне заповідно-мисливське господарство; 2)

Каркінітська затока Чорного моря, включаючи Кримське державне заповідно-мисливське господарство; 3) Дунайські плавні, Ягорлицька і Тендрівські затоки Чорного моря, включаючи Чорноморський державний заповідник. Рада міністрів УРСР заборонила проведення робіт, які могли привести до погіршення встановленого режиму ВБУ, що були включені до переліку.

Незважаючи на вжиті заходи, до спеціального списку Монтре (протокол Монтре), що містить Рамсарські угіддя, в яких відбулися, відбуваються або можуть відбутися зміни екологічного характеру (започаткований відповідно до Рекомендації 4.8, 4-ї Конференції сторін, що відбулася в Монтре, Швейцарія), були введені ВБУ України: 4 жовтня 1990 р. — Каркінітська затока (37300 га), 16.06.93 — Ягорлицька та Тендрівська затоки (113200 га). В цьому списку вони залишаються станом на 1999 р.

Після набуття незалежності Україною постановою Кабінету Міністрів України від 23.10.95 № 935 **"Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення"** затвердила новий перелік водно-болотних угідь міжнародного значення у складі 22 водно-болотних угідь загальною площею біля 650 тис. га. Крім визначення переліку нових ВБУ, ця постанова означила завдання для нанесення на карту меж ВБУ.

29 жовтня 1996 р. Верховна Рада України схвалила Закон **"Про участь**

України в Конвенції про водно-болотні угіддя, які мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів" (Рамсар, 1971 р.), в якому Україну було визнано правонаступницею Союзу РСР щодо участі в Рамсарській конвенції.

Описові матеріали (Ramsar sheets) були офіційно надіслані до Бюро Рамсарської конвенції у м. Глен (Швейцарія) у вересні 1998 р. Вони містили описи та картосхеми 22-х запропонованих Україною водно-болотних угідь міжнародного значення. В кінці 1998 р. всі ці угіддя були включені до офіційного переліку водно-болотних (Рамсарських) угідь міжнародного значення. В отриманих дипломах датою надання міжнародного статусу встановлено 1995 р., тобто рік виходу постанови КМУ України.

Останньою постановою щодо ВБУ України станом на 1999 рік є постанова Кабінету Міністрів від 8.02.99 № 166

"Про затвердження Положення про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення", в якій передбачається затвердити зразки охоронного зобов'язання, паспортів водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення і порядок їх ведення, а також спеціальних знаків для винесення в природу (на місцевість) меж водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення.

Наказом № 89 від 16.04.99 **"Про збереження водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення"** Мінекобезпеки України не тільки затвердило відповідні зразки згідно з дорученням Кабінету Міністрів, а й доручив Головному управлінню національних природних парків і заповідної справи забезпечувати організацію і координацію робіт щодо оголошення, охорони і раціонального використання водно-болотних угідь загальнодержавного та міжнародного значення.

1. Законодавчі та інституційні засади, що пов'язані з водно-болотними угіддями

1.1. Загальні засади збереження водно-болотних угідь як частини навколишнього природного середовища України

1.1.1. Інтегроване планування територій

Цілісного законодавчого документу Україна поки що немає. Ним має стати Генеральна схема планування території України, яка розробляється згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 1997 р. № 1044 **"Про розроблення проекту Генеральної схеми планування території України"**. Передбачається, що в основі Генеральної схеми будуть закладені такі прогнози:

- прогнози змін в екологічній ситуації в динаміці природних і антропогенних явищ, інженерно-геологічних умов забудови, рекультивації земель;
- прогнози та територіальні проблеми розвитку економіки (зміни в її галузевій структурі та розміщенні основних виробництв, реструктуризація вугільної та інших галузей добувної промисловості, розвиток та розміщення найважливіших об'єктів, які впливають на використання території, її екологічний стан та безпеку життя населення)
- прогнози розвитку природно-заповідного фонду;
- прогнози розвитку оздоровчо-рекреаційного комплексу та ін.

Комплексні питання розвитку територій регулюються Законом України від 16 листопада 1992 року № 2780–XII **"Про основи містобудування"**. Цей

закон визначає правові, економічні, соціальні та організаційні засади містобудівної діяльності в Україні і спрямований на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення при цьому охорони навколишнього природного оточення, раціонального природокористування та збереження культурної спадщини.

Питання збереження водно-болотних угідь враховуються у розробленому проекті **"Національної програми охорони земель"** (на розгляді Верховної Ради), в якому заплановано зменшити не менш, ніж на 5% розораність земель, залужити і заліснити ряд територій.

Інтегроване управління прибережними територіями Чорного і Азовського морів лягло в основу постанови Кабінету Міністрів України № 1057 від 10 липня 1998 р. **"Про затвердження Концепції охорони та відтворення навколишнього природного середовища Азовського і Чорного морів"**. В частині "Охорона та відтворення біологічного різноманіття Азовського і Чорного морів" передбачається, серед іншого, провести реінтродукцію рідкісних та таких, які перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин; вжити заходів для захисту водоплавних птахів, місць їх оселення та гніздування переважно шляхом створення територій, що перебувають під особливою охороною; розробити та забезпечити практичне впровадження механізму підтримання оптимального

рівня чисельності рибоїдних птахів.

"Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води" затверджена Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1997 р. № 123/97–ВР. Ця програма спрямована на реалізацію державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища (довкілля), використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки у басейні Дніпра. Основною метою Програми є відновлення і забезпечення сталого функціонування екосистеми Дніпра, якісного водопостачання, екологічно безпечних умов життєдіяльності населення і господарської діяльності та захисту водних ресурсів від забруднення та виснаження.

Іншою програмою комплексного територіального планування є програма розвитку Полісся у відповідності до постанови Кабінету Міністрів від 27 квітня 1994 р. № 252 **"Про розроблення проекту Державної програми соціально-економічного розвитку Полісся"** (Програма першочергових заходів щодо поліпшення екологічного стану Полісся розроблена Мінекобезпеки в 1995 р.).

Зараз також маємо проект **"Програми формування національної екологічної мережі України"**, де об'єднано всі природоохоронні (території природно-заповідного фонду, включаючи водно-болотні угіддя міжнародного і національного значення, природоохоронні ліси – ліси I групи, водоохоронні зони, прибережні захисні смуги тощо) та природні території екстенсивного використання (експлуатаційні ліси – ліси II групи, пасовища, сінокоси, рибогосподарські водойми

тощо) в єдину систему з метою забезпечення її відповідним управлінням.

1.1.2. Система дозволів щодо використання ресурсів водно-болотних угідь

Система дозволів будується на нормативах відповідних законодавчих актів та стосується окремих компонентів навколишнього природного середовища. Найбільш загальним нормативним документом є Постанова Кабінету Міністрів від 10 серпня 1992 р. № 459 **"Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення"**. Вона регулює порядок видачі дозволів на користування об'єктами, в якості яких виступають:

- територіальні та внутрішні морські води;
- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- підземні води;
- поверхневі води, які знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- тварини, в тому числі риби, водні безхребетні та морські ссавці, які перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення;
- лісові ресурси державного значення;
- природні ресурси в межах території та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- види тварин і рослин, занесені до

Червоної книги України;

- корисні копалини, за винятком загальнопоширених;
- природні ресурси місцевого значення.

Видачу дозволів на використання територіальних і внутрішніх морських та підземних вод, природних ресурсів континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони (крім корисних копалин, рибних запасів та інших об'єктів водного промислу), поверхневих вод, які знаходяться або використовуються на території більш як однієї області, немисливських видів тварин, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України здійснюють органи Мінекобезпеки України.

Іншими регулюється видача дозволів на використання окремих природних компонентів. До них відноситься:

1) Спільний наказ № 141/4 від 02.09.97 Мінекобезпеки і Держкомрибгоспу **"Про затвердження Інструкції про порядок встановлення та розподілу лімітів, виділення квот, видачі дозволів, промислових квитків та талонів на спеціальне використання водних живих ресурсів загальнодержавного значення"**. Інструкція визначає єдиний порядок встановлення, розподілу лімітів та виділення квот, видачі дозволів, промислових квитків та талонів на спеціальне використання водних живих ресурсів загальнодержавного значення, (крім видів, які занесені до Червоної книги України), підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадянами України у рибогосподарських водних об'єктах та на конти-

нентальному шельфі України. В цьому документі до водних живих ресурсів віднесені:

- прісноводні, солонуватоводні, морські, анадромні, напівпрохідні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку;
- круглороті;
- водні безхребетні, у тому числі ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, інші тварини;
- водорості.

2) Наказ Мінекобезпеки України № 115 від 26.05.99 **"Про затвердження Правил видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення"** встановлює вимоги щодо видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин (крім водних живих ресурсів, у тому числі водних безхребетних, наземних безхребетних у водній стадії розвитку) та інших об'єктів тваринного світу (частин диких тварин, продуктів їх життєдіяльності, залишків викопних тварин, крім тих, що утворюють загальнопоширені копалини), віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення.

3) Наказ Мінекобезпеки України № 116 від 26.05.99 **"Про затвердження Інструкції щодо застосування порядку встановлення лімітів використання диких тварин, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення"** визначає застосування порядку встановлення лімітів використання диких тварин, віднесених до природних ресурсів

загальнодержавного значення: мисливських тварин (крім мисливських птахів, зайців-русаків, кролів диких, лисиць, вовків, єнотоподібних собак); диких тварин, які зазначені в додатку до Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин (крім водних безхребетних, наземних безхребетних у водній стадії розвитку), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 1996 р. № 123.

4) Наказ Мінекобезпеки України № 43 від 11.05.94 **"Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення"** (із подальшими змінами). Об'єктами видачі дозволів є природні ресурси у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, які використовуються для задоволення потреб підприємств, установ, організацій і громадян.

5) Наказ Мінекобезпеки України № 148 від 02.11.98 **"Про затвердження лімітів використання рибних запасів та інших об'єктів водного промислу загальнодержавного значення в 1999 р."** Документ регламентує використання рибних запасів у ріках, морях, лиманах, затоках — водних об'єктах України.

6) Наказ Держрибгоспу України № 168 від 18.12.98 **"Про затвердження режимів рибальства в 1999 році"**. Цей режим визначає порядок здійснення та регулювання промислу, інших (крім любительського та спортивного рибальства) видів спеціального використання водних

живих ресурсів загальнодержавного значення і обов'язковий для суб'єктів рибного господарства — підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності), громадян України, осіб без громадянства (надалі користувачі), які здійснюють їх спеціальне використання, а також уповноважених на те органів, які забезпечують охорону, відтворення та збереження середовища існування водних живих ресурсів у басейні Чорного моря із затоками, лиманами та естуаріями. Подібний наказ видається кожного року

1.1.3. Оцінка впливу на навколишнє природне середовище та процедури контролю

Верховна Рада Законом № 534—XIV (534—14) від 19.03.99 ратифікувала **"Конвенцію про оцінку впливу на навколишнє середовище у транс-кордонному контексті"**. В цій конвенції (Стаття 1 — Визначення) дається опис понять, а також головних процедур проведення оцінок:

— "оцінка впливу на навколишнє середовище" означає національну процедуру оцінки можливого впливу запланованої діяльності на навколишнє середовище;

— "вплив" означає будь-які наслідки запланованої діяльності для навколишнього середовища, включаючи здоров'я і безпеку людей, флору, фауну, ґрунт, повітря, воду, клімат, ландшафт, історичні пам'ятки та інші матеріальні об'єкти, чи для взаємозв'язку між цими факторами; він охоплює також наслідки для культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які

є результатом зміни цих факторів.

Закон України **"Про екологічну експертизу"** № 45/95–ВР від 9 лютого 1995 р. визначає екологічну експертизу в Україні як "вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки". Водних об'єктів стосується викладене в Статті 15 "Спеціальні вимоги до документації на об'єкти державної екологічної експертизи". Зокрема, в документації на об'єкти державної екологічної експертизи повинні передбачатися: заходи щодо економії водних ресурсів, забезпечення ефективного очищення всіх видів стічних вод, а також їх використання для технічних потреб без скидання цих вод у природні водотоки і водойми (пункт 4); забезпечення збереження, охорони і відтворення об'єктів рослинного і тваринного світу та природно-заповідного фонду (пункт 6).

Наказ Мінекобезпеки України № 55 від 07.06.95 **"Про затвердження Інструкції про здійснення державної екологічної експертизи"**, прийнятий для деталізації відповідного Закону України. Інструкція дещо розширює

поняття у відповідності до збереження водних об'єктів, яким є: "Вдале, з екологічної точки зору, розміщення промислового чи іншого господарського об'єкта, яке не порушує меж існуючих територій природно-заповідного фонду, їх охоронних зон, земель, що резервуються з метою подальшого заповідання, цінних ландшафтів; не потребує зайняття територій, перспективних для розробки родовищ корисних копалин, зайняття значних (більше 10 га) площ лісів I групи, орних земель, багаторічних насаджень, замиву чи засипки акваторій природних водойм і штучних водоймищ, переносу чи спрямлення ділянок русел рік, обвалування заплав річок та виконання на них гідромеліоративних робіт, що можуть суттєво змінити природний стан цих територій" (див п.5.1, Розділ 5. "Природоохоронні показники, що оцінюються при здійсненні державної екологічної експертизи").

Постанова Кабінету Міністрів України № 391 від 30 березня 1998 р. **"Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля"** (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1763 24.09.99) встановлює та визначає Державну систему моніторингу довкілля як систему спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки. В частині "Основна мета і завдання системи моніторингу" визначається відповідальність різних державних установ системи моніторингу за

складові частини моніторингу. З боку окремих органів виконавчої влади здійснюється контроль:

"Мінекобезпеки — ... джерел скидання стічних вод (вміст забруднюючих речовин (ЗР), у тому числі радіонуклідів), поверхневих вод (вміст ЗР, у тому числі радіонуклідів), водних об'єктів у межах природоохоронних територій (фонова кількість ЗР, у тому числі радіонуклідів), наземних і морських екосистем (фонова кількість ЗР, у тому числі радіонуклідів, умови існування біотопів);

МНС — на територіях, підпорядкованих Адміністрації зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, а також в інших зонах радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС — поверхневих і підземних вод (вміст ЗР, у тому числі радіонуклідів), наземних і водних екосистем (біоіндикаторні визначення);

МОЗ — у місцях проживання і відпочинку населення — поверхневих вод суші і питної води (хімічні, бактеріологічні, радіологічні, вірусологічні визначення), морських вод (хімічні, бактеріологічні, радіологічні, вірусологічні визначення), ґрунтів (вміст пестицидів, важких металів, бактеріологічні, вірусологічні визначення);

Мінагропром — поверхневих вод сільськогосподарського призначення (токсикологічні та радіологічні визначення, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів);

Держкомлісгосп — мисливської фауни (видові, кількісні та просторові характеристики, радіологічні визначення);

Гідрометком — річкових, озерних, морських вод (гідрохімічні та гідробіологічні визначення, вміст ЗР, у тому

числі радіонуклідів); ґрунтів;

Держводгосп — (водогосподарські системи комплексного призначення, системи міжгалузевого та сільськогосподарського водопостачання в зонах впливу АЕС — річок, водосховищ, каналів, зрошувальних систем і водойм у зонах впливу атомних електростанцій (вміст радіоактивних речовин), поверхневих вод у прикордонних зонах і місцях їх інтенсивного виробничого господарського використання (вміст ЗР), зрошуваних та осушуваних земель (глибина залягання та мінералізація ґрунтових вод, ступінь засоленості та солонцюватості ґрунтів), прибережних зон водосховищ (переформування берегів і підтоплення території);

Держкомгеології — ландшафтів (вміст і поширення природних і техногенних хімічних елементів і сполук);

Держкомзем — рослинного покриття земель (видовий склад, показники розвитку та ураження рослин), берегових ліній річок, морів, озер, водосховищ, лиманів, заток, гідротехнічних споруд (динаміка змін, ушкодження земельних ресурсів);

Держбуд — питної води централізованих систем водопостачання (вміст ЗР, обсяги споживання)"

1.1.4. Збереження видів та середовища їх існування

Україна взяла на себе цілий ряд міжнародних зобов'язань, частина яких стосується охорони та збереження водно-болотних угідь та водно-болотних видів. Збереження водних птахів підпадає під дію **"Конвенції про збереження мігруючих видів диких**

тварин" (Закон № 535–XIV (535–14) від 19.03.99) (Бонська конвенція). В цій конвенції "мігруючий вид" означає всю популяцію або географічно ізольовану частину популяції будь-якого виду диких тварин або будь-якого таксону цих тварин нижчого рангу, значна частина якої циклічно і передбачувано перетинає один або більше кордонів національної юрисдикції. Пропонується один з механізмів впровадження Конвенції за допомогою підписання міждержавних угод (Стаття V: "Орієнтовні рамки угод"): "Метою кожної з угод є відновлення або забезпечення сприятливого статусу збереження мігруючих видів. Кожна з угод має охоплювати ті аспекти збереження і регулювання використання цих мігруючих видів, які сприяють досягненню мети.

Механізмом, який суттєво розширює правові рамки охорони водно-болотних угідь є **"Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі"** (Закон № 436.96–ВР від 29.10.96) (Бернська конвенція) Ця Конвенція практично вже сформувала (очікується, що в грудні цього року її Постійний комітет затвердить заключні напрацювання) правову базу для формування так званої Смарагдової мережі (Emerald Network) природоохоронних територій Європи. Смарагдова мережа повністю відповідає програмі Європейського Союзу "НАТУРА–2000" (NATURA–2000), яка об'єднує в собі дві його Директиви: про збереження птахів (Birds Directive) та про збереження природних ареалів (Habitats Directive). Цілі цієї Конвенції полягають (Стаття 1) "у збереженні дикої флори та фауни в їх природних середовищах існування,

особливо тих видів і середовищ існування, збереження яких потребує співробітництва декількох держав, а також сприяння такому співробітництву". Особлива увага приділяється зникаючим та вразливим видам, включаючи зникаючі та вразливі мігруючі види. Практичним механізмом впровадження Бернської конвенції є вироблення національної політики (Стаття 3) "з метою збереження дикої флори, фауни та природних середовищ існування з приділенням особливої уваги зникаючим та вразливим видам, перш за все ендемічним, та середовищам існування, які перебувають під загрозою у відповідності з положеннями даної Конвенції".

Україна приєдналася до **"Конвенції про охорону біологічного різноманіття"** Законом № 257/94–ВР від 29.11.94, яка практично стала базовим законодавчим актом в галузі охорони всієї дикої природи. За конвенцією, термін "Біологічне різноманіття" (Стаття 2) означає різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманіття екосистем. Конвенція встановила революційний напрямок збереження біорізноманіття шляхом його невиснажливого використання поряд з суворою охороною природної спадщини.

Серед міжнародних документів, до яких приєдналася Україна є **"Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини"** (Конвенцію ратифіковано Указом Президії

Верховної Ради № 6673–XI (6673–11) від 04.10.88). Конвенція визначає (Стаття 2), що об'єктами природної спадщини є "геологічні та фізіографічні утворення і суворо обмежені зони, що є ареалом видів тварин і рослин, які зазнають загрози і мають видатну універсальну цінність, з точки зору науки чи збереження". Стаття 5 накладає зобов'язання на сторони в разі необхідності "... d) вживати відповідних правових, адміністративних і фінансових заходів щодо виявлення, охорони, збереження, популяризації і відновлення цієї спадщини".

З національних законів щодо збереження видів та середовищ існування базовим є Закон України **"Про охорону навколишнього природного середовища"** (Постанова ВР № 1268–12 від 26.06.91). Завданням закону є (Стаття 1) "... збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів".

Пріоритетними напрямками, згідно з законом, є:

- збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів (Стаття 3);
- збереження та поліпшення стану навколишнього природного середовища (Стаття 21);
- збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні (Стаття 40);
- особливій охороні підлягають природні території та об'єкти, які мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси для збереження спри-

ятливої екологічної обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ (Стаття 60);

- збереження природної різноманітності (Стаття 61);
- збереження рідкісних видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (Стаття 64).

Метою законодавства України про охорону, використання і відтворення тваринного світу (Закон України **"Про тваринний світ"**, що був введений в дію Постановою Верховної Ради № 3042–12 від 03.03.93) є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу, збереження та поліпшення середовища перебування диких тварин, забезпечення умов постійного існування всього видового і популяційного різноманіття тварин в стані природної волі, неволі чи напіввільних умовах.

Закон визначає та регулює такі види використання тварин, як (Стаття 13):

- мисливство;
- рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин і морських ссавців;
- використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях;
- використання корисних властивостей життєдіяльності тварин, які є природними санітарами середовища, запилювачами рослин та інших;
- використання тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності;
- добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі

чи напіввільних умовах для комерційних та інших цілей.

При цьому підприємства, установи, організації та громадяни, які здійснюють будь-яку діяльність, що впливає або може впливати на стан тваринного світу, зобов'язані забезпечувати охорону середовища перебування, умов розмноження і шляхів міграції тварин (Стаття 34. "Охорона середовища перебування, умов розмноження, шляхів міграції тварин").

"Положення про Червону книгу України" прийняте Верховною Радою України 29 жовтня 1992 р. № 2750–XII. Червона книга України є основним державним документом, у якому містяться узагальнені відомості про сучасний стан видів тварин і рослин України, що перебувають під загрозою зникнення, та заходи щодо їх збереження і науково обгрунтованого відтворення. Червона книга України є основою для розробки подальших дій, спрямованих на охорону занесених до неї видів тварин і рослин.

"Положення про Зелену книгу України" затверджено наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 17 від 19.02.97. Зелена книга України є державним документом, в якому зведені відомості про сучасний стан рідкісних, зникаючих і типових природних рослинних угруповань України, що потребують охорони і мають важливе значення як складова частина біологічного різноманіття. Зелена книга України є підставою для розробки заходів щодо охорони та невиснажливого використання природних рослинних угруповань.

Питання збереження природних комплексів водно-болотних угідь вклю-

чено до ряду інших документів. Так, в **"Концепції збереження біологічного різноманіття України"**, яка затверджена постановою КМУ від 12 травня 1997 р. № 439, до основних напрямів діяльності відносяться "Прибережно-морські та морські екосистеми", "Річкові та заплавні екосистеми", "Озерні та болотні екосистеми". Два інші напрями "Збереження видів та популяцій" і "Створення національної екологічної мережі" також стосуються водно-болотних угідь. Згідно цій Концепції необхідно провести інвентаризацію водно-болотних угідь національного, регіонального і місцевого значення, розробити і вжити заходів щодо їх охорони та відновлення, здійснити заходи щодо збереження цінних болотних масивів, передусім у регіоні Полісся.

1.1.5. Стимули для охорони водно-болотних угідь

З метою збереження різноманіття водно-болотних екосистем законодавство передбачає створення місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, які затверджуються відповідними Радами, та Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, який затверджується Кабінетом Міністрів України (Частина 7 Статті 47 закону "Про охорону навколишнього природного середовища"). Стаття 48 цього закону ("Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища") визначає заходи щодо стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

- надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і

громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів при переході на маловідхідні і безвідхідні ресурсо- і енергозберігаючі технології;

- надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;
- встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;
- звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;
- передача частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидання і скидання забруднюючих речовин;
- надання можливості отримання природних ресурсів під заставу;
- отримання 50 % суми штрафів, стягнутих з посадових осіб за правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища і

використання природних ресурсів;

- отримання коштів від реалізації конфіскованих знарядь незаконного добування природних ресурсів.

Постанова Кабінету Міністрів України № 701 від 28 червня 1997 р. **"Про затвердження порядку стимулювання працівників та розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази спеціально уповноважених державних органів, стимулювання громадських інспекторів у галузі охорони природи та раціонального використання природних ресурсів"** визначає робочі аспекти впровадження законодавства України шляхом заохочення працівників та впровадження економічних стимулів. Стимулювання працівників природоохоронних органів та громадських інспекторів здійснюється за умови виявлення ними порушення природоохоронного законодавства і вжиття необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушенням природоохоронного законодавства. Рішення про стимулювання приймається керівником відповідного природоохоронного органу за поданням керівника структурного підрозділу цього органу чи органу управління природоохоронної громадської організації.

1.2. Засади управління окремими територіями

1.2.1. Управління об'єктами природно-заповідного фонду

Відповідальними за збереження та управління всіма природними компонентами територій (середовищем існування видів, біорізноманіттям, ландшафтами), за впровадження необхідних заходів є спеціальні адміністративні

структури. Правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів знайшли своє відображення в Законі України **"Про природно-заповідний фонд України"**, який введений в дію Постановою Верховної Ради № 2457-12 від 16.06.92. "Природно-

заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища" (Преамбула Закону).

Стаття 7. "Землі територій та об'єктів природно-заповідного фонду" цього закону визначає комплексний характер охорони земель природоохоронного та історико-культурного призначення: "Землі територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, а також землі природних територій та об'єктів, що мають особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську, а також історико-культурну цінність і є, відповідно до статті 6 цього Закону, об'єктами комплексної охорони, належать до земель природоохоронного та історико-культурного призначення.

На землях природоохоронного та історико-культурного призначення забороняється будь-яка діяльність, яка негативно впливає або може негативно впливати на стан природних та історико-культурних комплексів і об'єктів чи перешкоджає їх використанню за цільовим призначенням".

Згідно цьому закону у якості об'єктів комплексної охорони території можуть виступати біосферні та природні заповідники, національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. При всіх цих об'єктах створюються адміністрації, які відповідають за всі аспекти охорони та збереження довіреної їм території. Заповід-

ники мають найбільш суворий режим охорони території, у національних парках дозволяється у відповідних зонах проводити господарську діяльність.

Закон встановлює законодавчі норми для збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів у якості заказників. На території водно-болотних угідь можуть бути створені такі типи заказників, як ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні — практично всі можливі типи заказників. Згідно законодавства створення спеціальних органів управління – адміністрацій – не передбачається. Землі заказників не вилучаються у землекористувачів та землевласників. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказником, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження. (Стаття 26. "Основні вимоги щодо режиму заказників"). Практика створення заказників свідчить, що мисливські організації, які є користувачами земельних ділянок, розташованих на території заказника, здійснюють ефективне управління і територією заказника.

Таким чином, закон "Про природно-заповідний фонд України" забезпечує як цілісну охорону водно-болотних угідь шляхом створення на їх території заповідників або парків, так і охорону окремих їх компонентів шляхом створення на їх території заказників або заповідних урочищ.

1.2.2. Планування землекористування

Земельний кодекс України

(введено в дію Постановою Верховної Ради № 562–12 від 18.12.90) регламентує проведення землеустрою (Стаття 100), що є найбільш близьким аналогом терміну "планування землекористування". Він передбачає, серед іншого, в частині планування територій:

- складання схем землеустрою, розробку техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земельних ресурсів;
- складання проектів створення нових і впорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань з урахуванням контурної організації території;
- обґрунтування розміщення і встановлення меж територій з особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами;
- складання проектів відведення земельних ділянок у власність або користування, відмежування в натурі (на місцевості) вилучених (вкуплених) і відведених земельних ділянок;
- розробку проектів та іншої землеупорядної документації, пов'язаної з використанням і охороною земель.

Законодавство щодо територіального планування розвинуто неповно, хоча існує достатньо керівництв,

інструкцій та методичних рекомендацій. Вагомим документом є спільний наказ Міністерства України у справах будівництва і архітектури та Державного комітету України по земельних ресурсах № 158/61 від 24.09.93 "**Про затвердження Порядку складання плану земельно-господарського устрою населеного пункту**". Документ може бути використаний як керівництво для підготовки документів для територій, які містять водноболотні угіддя. Планом земельно-господарського устрою, у відповідності з законодавчими та іншими нормативними актами, передбачається особливий режим використання земель у:

- зонах і округах санітарної охорони курортів;
- зонах санітарної охорони джерел водопостачання, водоочисних споруд;
- водоохоронних зонах водойм, узбережжів водосховищ, Чорного і Азовського морів;
- зонах охорони ландшафту, пам'яток історії і культури, зонах регулювання забудови;
- охоронних зонах заповідників, заказників, природних національних парків, ботанічних садів.

1.3. Система управління збереженням та використанням ресурсів водноболотних угідь, координація між різними секторами управління

У системі державних органів, які здійснюють функції по охороні водноболотних угідь, особливе місце належить Міністерству охорони навколишнього природного середовища і

ядерної безпеки України. У Положенні про це Міністерство, затвердженим Указом Президента України № 120/95 від 10 лютого 1995 р., говориться, що Міністерство реалізує державну

політику в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту населення та навколишнього природного середовища від негативного впливу господарської діяльності шляхом регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки на об'єктах усіх форм власності.

Міністерство здійснює державний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища і природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

Мінекобезпеки України має право в тому числі:

- забороняти (зупиняти) у встановленому порядку діяльність підприємств, установ, організацій та об'єктів незалежно від форм власності, якщо вона проводиться з порушенням норм і правил екологічної безпеки;
- зупиняти та анулювати дію виданих ним дозволів та ліцензій;
- зупиняти, оглядати, тимчасово затримувати судна, кораблі, інші плавучі засоби, які знаходяться у внутрішніх і територіальних водах;
- застосовувати у випадках, передбачених законодавством України, економічні санкції до підприємств, установ, організацій за порушення вимог законодавства щодо екологічної, ядерної та радіаційної безпеки та розглядати справи про

адміністративні правопорушення, віднесені до його компетенції.

Наказом Головного управління національних природних парків і заповідної справи Мінекобезпеки України, яке є відповідальним підрозділом за організацію робіт на виконання Рамсарської конвенції, № 11 від 25 вересня 1997 р. створено **Міжвідомчу комісію з питань збереження водно-болотних угідь** і затверджено положення про неї. Основними завданнями Комісії є:

- обмін інформацією про діяльність урядових і неурядових установ та організацій, міжнародних представництв, зацікавлених у збереженні водно-болотних угідь;
- сприяння науковим дослідженням з вивчення водно-болотних угідь;
- забезпечення координації діяльності відповідних підрозділів центральних та регіональних органів влади, наукових і громадських організацій щодо збереження водно-болотних угідь;
- аналіз і підготовка пропозицій щодо стану виконання національного законодавства і міжнародних зобов'язань у рамках відповідних угод, конвенцій (насамперед, Рамсарської), директив тощо;
- надання пропозицій про удосконалення заходів щодо збереження водно-болотних угідь;
- ініціювання та участь у розробленні і погодженні планів дій (програм) щодо збереження окремих водно-болотних угідь;
- започаткування створення регіональних і місцевих (обласних) переліків водно-болотних угідь;
- внесення і погодження пропозицій щодо додаткового включення до міжнародного і національного

переліків водно-болотних угідь;

- інформування зацікавлених сторін про хід виконання Рамсарської конвенції.

Для забезпечення охорони тих чи інших об'єктів природи створюються спеціальні органи охорони та державні інспекції. Постановою Кабінету Міністрів України № 244 від 2 березня 1998 р. **"Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України"** сформульовано права та обов'язки Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки, завданням якої є здійснення державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та радіаційної безпеки, а саме за: використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод та джерел, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища і природних ресурсів внутрішніх морських вод, територіального моря, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, додержанням норм екологічної та радіаційної безпеки. У процесі виконання своїх повноважень органи Державної екологічної інспекції координують роботу органів контролю спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів, а також виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад з питань здійснення делегованих їм

повноважень органів виконавчої влади щодо контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, використанням і охороною природних ресурсів.

Для підсилення ролі Державної екологічної інспекції та громадських організацій наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 150 від 05.07.99 затверджено **"Положення про громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища"**. В наказі визначено, що громадські інспектори мають право: брати участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів; проводити перевірки та відповідно до статті 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення при виявленні порушень, передбачених статтями 65-1, 77, 77-1, 78, 82, 85, 85-1, 89 (щодо диких тварин), 90, 91, 91-2, 153, 163, складати протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подавати їх відповідному органу Державної екологічної інспекції та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності; подавати допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності запобігання вчиненню екологічним правопорушенням; брати участь у

підготовці органами Державної екологічної інспекції матеріалів до суду про відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; роз'яснювати громадянам вимоги природоохоронного законодавства та їхні екологічні права; одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела негативного впливу на нього та заходи, які вживаються для поліпшення екологічної ситуації.

Наказом Мінекобезпеки № 116 від 03.08.98 затверджено **"Положення про Державну інспекцію охорони Чорного моря Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України"**. Основними завданнями Інспекції є: здійснення державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та радіаційної безпеки, а саме за використанням і охороною морського середовища і природних ресурсів внутрішніх морських вод, територіального моря, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, додержанням норм екологічної та радіаційної безпеки, додержанням установлених лімітів використання природних ресурсів, нормативів викидів і скидання забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, додержанням екологічних вимог у процесі зберігання, транспортування, використання, знешкодження та поховання (складування) хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних та радіоактивних речовин, вироб-

ничих, побутових та інших видів відходів, продуктів біотехнології, додержанням екологічних вимог під час транспортування вантажів у пунктах пропуску через державний кордон. Державна інспекція охорони Чорного моря підпорядкована Державній екологічній інспекції Мінекобезпеки України.

Контроль за охороною поверхневих вод здійснює Мінекобезпеки України. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465 **"Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами"** визначаються заходи, спрямовані на попередження та усунення забруднення поверхневих водних об'єктів, відтворення водних ресурсів і дотримання безпечних умов водокористування. Правила обов'язкові для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями та громадянами — суб'єктами підприємництва, діяльність яких пов'язана зі скиданням зворотних вод у водні об'єкти і впливає або може вплинути на стан поверхневих вод. Згідно постанови органи Мінекобезпеки на місцях видають і здійснюють реєстрацію дозволів на спеціальне водокористування, державний контроль за станом охорони та раціонального використання вод, проведення заходів з охорони водних об'єктів від забруднення, засмічення та вичерпання, роботи очисних та інших водоохоронних споруд, з яких здійснюється скидання зворотних вод усіх категорій, дотримання встановленого режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та прибережних захисних смугах відповідно до законодавства, а також створюють банки даних про якість

води у водних об'єктах і зворотних вод.

З метою забезпечення охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних та оздоровчих потреб встановлюються зони санітарної охорони. Постановою Кабміну України від 18 грудня 1998 р. № 2024 **"Про правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів"** встановлені завдання організаціям, які відповідають за охорону цих зон, а саме: Міністерству охорони здоров'я, Міністерству охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, Міністерству агропромислового комплексу, Державному комітетові по водному господарству, Державному комітетові будівництва, архітектури та житлової політики, Державному комітетові по геології і використанню надр, Державному комітетові лісового господарства та Державному комітетові по земельних ресурсах.

Використання, охорона вод та відтворення водних ресурсів покладена на Державний комітет України по водному господарству (Указ Президента України від 23 червня 1998 р. № 671/98 **"Про Положення про Державний комітет України по водному господарству"**). Держводгосп України, відповідно до покладених на нього завдань, серед іншого, забезпечує реалізацію державної політики у галузі водного господарства та меліорації земель, здійснює контроль за дотриманням режимів роботи водосховищ комплексного призначення, водогосподарських систем і каналів та за достовірністю державного обліку водокористування, технічним станом гідротехнічних споруд, господарською діяльністю у прибережних захисних смугах,

організовує виконання робіт, пов'язаних з мінімізацією шкідливої дії вод, які включають, зокрема, заходи щодо захисту від підтоплення, протипаводкового і протиповеневого захисту населених пунктів і земель.

"Положення про Державний комітет рибного господарства України", прийняте Указом Президента України від 6 листопада 1997 р. № 1250/97, визначає Держкомітет центральним органом виконавчої влади, який забезпечує проведення державної політики у сфері розвитку рибного господарства, охорони, відтворення і раціонального використання водних живих ресурсів, здійснює керівництво дорученою йому галуззю та несе відповідальність за її стан і розвиток. Серед інших завдань йому доручено організовувати охорону водних живих ресурсів і середовища їх перебування, роботи, пов'язані з їх відтворенням. Держкомрибгосп відповідно до законодавства уповноважений позбавляти підприємства та інші організації усіх форм власності права на спеціальне використання водних живих ресурсів. До державних органів рибоохорони Держкомрибгоспу України належать: Головне управління охорони, відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства (Головрибвод), басейнові управління охорони, відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства, регіональні, міжобласні, обласні, міжрайонні, районні, конвенційні, оперативні інспекції з охорони, відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства (далі — інспекції рибоохорони). Інспектори рибоохорони екіповані зброєю, поведження з якою регулюється наказом Держкомриб-

госпу України № 86 від 15.06.98 **"Про затвердження Інструкції про порядок придбання, зберігання, обліку, перевезення, носіння і використання вогнепальної зброї, боєприпасів та спеціальних засобів державними інспекторами органів рибоохорони Головрибводу Державного комітету рибного господарства України"**.

Крім державної інспекції рибоохорони, існує інститут громадських інспекторів, діяльність якого регулюється **"Положенням про громадських інспекторів рибоохорони"**, затвердженим наказом Мінрибгоспу України № 114 від 14.07.97. Відповідно до пункту 42 **"Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства"**, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1192, для допомоги органам рибоохорони може залучатися громадськість шляхом оформлення громадян громадськими інспекторами рибоохорони за їх згодою. Громадські інспектори мають право: контролювати виконання діючого природоохоронного законодавства рибодобувними підприємствами, установами та організаціями (незалежно від форм власності), а також рибалками-любителями, які здійснюють вилучення водних живих ресурсів, проводити роз'яснювальну роботу серед рибалок і населення з питань охорони рибних ресурсів та їх відтворення тощо. Громадські інспектори працюють у взаємодії з державними інспекторами рибоохорони і під їх керівництвом.

Охорону мисливської фауни водно-болотних угідь здійснює Державний комітет лісового господарства України та Головне управління мисливського

господарства. Воно контролює виконання наказів Держкомлісгоспу, як, наприклад, № 32 від 22.03.99 **"Про затвердження термінів та порядку проведення весняного полювання на самців крижня, тетерука і вальдшнепа на території України в 1999 році"**. Держкомплісгосп регулює також функціонування галузі мисливського господарства, завданням якої є використання, охорона і відтворення мисливських тварин, надання послуг мисливцям у проведенні полювання, розвитку мисливського спорту і мисливського собаківництва. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 р. № 780 **"Про затвердження Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання"** покладає зобов'язання на мисливське господарство проводити комплексні заходи, спрямовані на відтворення, в тому числі штучне, мисливських тварин, збереження і поліпшення середовища їх перебування, щорічно вкладати кошти на охорону і відтворення мисливської фауни з розрахунку на 1 тис. гектарів лісових угідь не менше 8, польових — 6, водно-болотних — 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Функціонування об'єктів природно-заповідного фонду забезпечує Головне управління національних природних парків і заповідної справи Мінєкобезпеки України на основі постанови Кабінету Міністрів від 13 березня 1995 р. № 170 **"Про Головне управління національних природних парків і заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки"**.

Одним з основних завдань Головного управління є здійснення державного регулювання в галузі охорони, відтворення та використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, запровадження економічних важелів стимулювання їх охорони, координація діяльності у цій галузі.

Охорона земель (територій) водного фонду є компетенцією Державного комітету по водному господарству, Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, Державного комітету по земельних ресурсах та Міністерства охорони здоров'я згідно з постановою

Кабінету Міністрів від 13 травня 1996 р. № 502 **"Про затвердження Порядку користування землями водного фонду"**. Положення встановлює права і обов'язки користувачів земель водного фонду та визначає, що користування землями прибережних захисних смуг уздовж річок, навколо водойм і на островах здійснюється у режимі обмеженої господарської діяльності. На зазначених землях забороняється діяльність, яка негативно впливає або може вплинути на їх стан чи суперечить їхньому призначенню.

1.4. Механізми транскордонного та міжнародного співробітництва

Транскордонне та міжнародне співробітництво в галузі збереження водно-болотних угідь забезпечується на основі ратифікованих Верховною Радою міжнародних угод, які були перелічені вище. Закон України "Про науково-технічну інформацію", прийнятий постановою Верховної Ради України № 3322–XII від 25 червня 1993 р., встановлює (Стаття 21), що міждержавний обмін науково-технічною інформацією здійснюється відповідно до угод, підписаних Україною. Держава забезпечує відкритий і рівноправний доступ своїх громадян і громадян держав-партнерів за угодами до інформаційних ресурсів спільного користування. Іноземні юридичні та фізичні особи, а також особи без громадянства можуть інвестувати розвиток сфери науково-технічної інформації України відповідно до чинного законодавства.

Міжнародне співробітництво у різних напрямках здійснюється в

робочому порядку через спеціально встановлені органи міжнародного співробітництва, а також шляхом надання відповідних повноважень існуючим органам управління та виконання рішень. Мінекобезпеки має угоди про співробітництво у природоохоронній галузі з рядом закордонних міністерств. Зараз готується цілий ряд міжміністерських угод зі створення і спільної діяльності в межах транскордонних природоохоронних об'єктів і екологічних коридорів. Так, готова для підписання українсько-румунсько-болгарсько-молдовська угода щодо створення "Нижньодунайського зеленого коридору". У процесі погодження знаходяться українсько-румунські та українсько-польсько-словацькі угоди щодо затверджених ЮНЕСКО транскордонних біосферних резерватів "Дельта Дунаю" та "Східні Карпати".

2. Визначення галузевих правових та інституційних механізмів, які прямо чи опосередковано впливають на водно-болотні угіддя

2.1. Управління природними ресурсами

Нараховується дуже багато відомчих нормативно-правових актів з питань охорони водно-болотних угідь, використання їх природних ресурсів, ведення господарської діяльності в цих угіддях і навколо них. Найбільше значення для регулювання питань охорони, використання і відтворення біологічних ресурсів водно-болотних угідь мають: **“Інструкція про порядок встановлення та розподілу лімітів, виділення квот, видачі дозволів, промислових квитків та талонів на спеціальне використання водних живих ресурсів загальнодержавного значення”** (затверджена спільним наказом Мінекобезпеки та Держкомрибгоспу від 02.09.97 № 141/4, зараз переробляється); **“Інструкція про порядок проведення робіт з відтворення водних живих ресурсів”** (затверджена наказом Держкомрибгоспу від 21.09.98 № 126); **“Інструкція про порядок здійснення штучного розведення, вирощування водних живих ресурсів та їх використання”** (затверджена наказом Держкомрибгоспу від 28.10.98 № 154), **“Правила промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України”** (затверджені наказом Держкомрибгоспу від 18.03.99 № 33); **“Правила любительського і спортивного рибальства”** (затверджені наказом Держкомрибгоспу від 15.02.99 № 19).

Нещодавно розроблені проекти правил промислового рибальства в

басейнах Чорного та Азовського морів (замість діючих з часів СРСР). До офіційного введення в дію цих правил Держкомрибгоспом за погодженням із Мінекобезпеки встановлюються відповідні щорічні режими рибальства. Крім цього, подібними режимами регулюються питання використання водних живих ресурсів у окремих специфічних водних об'єктах або окремих об'єктів промислу, таких як рослинні рибни тощо.

Питання полювання на водоплавну дичину та навколоводних звірів регулюються щорічними наказами Держкомлісгоспу, погодженими з Мінекобезпеки. В цих наказах визначаються строки та порядок проведення полювань на окремих видів тварин.

В плані охорони, використання і відтворення лісових ресурсів водоохоронних зон навколо водно-болотних угідь доцільно також відзначити Постанови Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 555 **“Про затвердження Санітарних правил в лісах України”**, від 27 липня 1995 р. № 557 **“Про затвердження Порядку поділу лісів на групи, віднесення їх до категорії захисності та виділення особливо захисних земельних ділянок лісового фонду”**, від 5 грудня 1996 р. № 1464 **“Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству”**, в яких поряд з таксами за знищення дерев та інших ресурсів лісу визначені також такси для обчислення розміру

шкоди, заподіяної лісовому господарству знищенням або пошкодженням лісоосушувальних каналів, дренажних систем та шляхів.

Міністерство лісового господарства України та Мінекобезпеки спільним наказом № 24/32 від 12.03.96 ввели в дію документ **"Про затвердження такс нарахування розміру стягнення за збитки, заподіяні незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів (крім видів, занесених до Червоної книги України), їх жител, біотехнічних споруд"**. Цими таксами користуються при притягненні до відповідальності винних у порушенні правил полювання. Такси стосуються таких птахів, як: лебідь-шипун і лебідь-кликун, тетерук, рябчик, шилодзьобка, галагаз, гуси, фазан, сіра куріпка, кеклик, качки, лиска, голуби, кулики, перепілка, інші мисливські птахи. Відповідальність настає за: знищення (розорення) гнізда, нори, інших жител тварин, бобрової загати, знищення ембріонів мисливських тварин, вилучення яєць із гнізда.

На територіях об'єктів природно-заповідного фонду діє документ **"Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України"**, прийнятий Постановою Кабінету Міністрів України № 521 від 21 квітня 1998 р. Дія цієї постанови не поширюється на господарські зони національних природних парків та зони антропогенних ландшафтів біосферних заповідників, а також на види рослин і тварин, занесені до Червоної книги України. В документі є розділ "Такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної природним комплексам

територій та об'єктів природно-заповідного фонду внаслідок незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їх жител, місць перебування і розмноження." Реалізація цього законодавчого документу здійснюється уповноваженими посадовими особами Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і його органів на місцях, відповідними посадовими особами заповідників, національних природних парків та інших природоохоронних установ, підприємств, установ та організацій, у віданні яких перебувають території та об'єкти природно-заповідного фонду, а також посадовими особами інших спеціально уповноважених органів, яким надано право накладати адміністративні стягнення.

За порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища передбачена дисциплінарна, цивільна і кримінальна відповідальність. З правових актів стосовно цього можна згадати **"Кодекс України про адміністративні порушення"**, **"Кримінальний кодекс України"**, **"Розміри майнових стягнень за порушення правил відпуску деревини на пні"**, **"Про такси для обчислення шкоди, заподіяної зеленим насадженням та іншим об'єктам озеленення загального використання в межах населених пунктів"**, **"Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству"**, **"Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України"** тощо.

2.2. Управління якістю та об'ємами споживання води

Водний кодекс України (введено в дію Постановою Верховної Ради № 214/95–ВР від 06.06.95) визнає пріоритетною необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту. В понятійному апараті Водного кодексу термін "водно-болотне угіддя" відсутній, але розшифровується досить вузьке поняття "болото" як надмірно зволожена земельна ділянка із застояним водним режимом і специфічним рослинним покривом. Більш широко — до земель водного фонду належать (Стаття 4. "Землі водного фонду"): "землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водоймами, болотами, а також островами, прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами; а також землі, виділені під смуги відведення для них, берегові смуги водних шляхів". Охорона водних об'єктів в цьому законі передусім означає запровадження спеціальних режимів для запобігання погіршення якості води, пріоритетність надається використанню вод для питних і побутових потреб населення.

У галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів встановлюються такі нормативи:

- нормативи екологічної безпеки водокористування;
- екологічний норматив якості води водних об'єктів;
- нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин;
- галузеві технологічні нормативи

утворення речовин, які скидаються у водні об'єкти;

- технологічні нормативи використання води.

Кодексом регламентуються обов'язки водокористувачів (ст. 44, 45) щодо забезпечення екологічно безпечного господарювання, обмеження їх прав при виникненні екологічно небезпечних ситуацій, встановлені вимоги до якості води, які використовуються для водопостачання населення (ст. 58–61), порядок користування водними об'єктами, віднесеними до категорії лікувальних, для оздоровчих, рекреаційних та спортивних цілей (ст. 62–64), а також для потреб сільського, лісового, рибного і мисливського (ст. 68) господарств.

З метою охорони малих річок і підтримання їхнього біорізноманіття (ст. 80) забороняється:

- змінювати рельєф басейну річки;
- руйнувати русла пересихаючих річок, струмків та водотоків;
- випрямляти русла річок та поглиблювати їхнє дно нижче природного рівня або перекривати їх без улаштування водостоків, перепусків, акведуків;
- зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки;
- розорювати заплавні землі та застосовувати на них засоби хімізації;
- проводити осушувальні меліоративні роботи на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок;
- надавати земельні ділянки у заплавах річок під будь-яке будівництво (крім гідротехнічних, гідро-

метричних та лінійних споруд), а також для садівництва та городництва;

- здійснювати інші роботи, які можуть негативно впливати чи впливають на водність річки і якість води в ній.

Правовий механізм визначення розмірів і меж водоохоронних зон, режиму ведення господарської діяльності в них встановлюється відповідно до постанови № 486 Кабінету Міністрів України від 08.05.96 **“Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них”**.

“Правилами охорони внутрішнього моря і територіальних вод від забруднення та засмічення” (постанова Кабінету Міністрів України № 269 від 29 лютого 1996 р.) та Водним кодексом України (ст. 70) водокористувачі зобов'язуються здійснювати заходи щодо запобігання скиданню стічних вод у внутрішні морські води та територіальне море або навіть його припинення. Гранично допустимі концентрації (ГДК) речовин, які містяться у прибережних водах морів, та встановлення нормативів гранично допустимих скидів (ГДС) забруднюючих речовин у зворотних водах, регламентує **“Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин”** (Постанова Кабінету Міністрів України № 1100 від 11 вересня 1996 р.). У разі перевищення нормативів ГДС забруднюючих речовин скидання може бути обмежене, тимчасово заборонене чи припинене Державними інспекціями охорони Чорного та Азовського морів

Мінекобезпеки. У разі одночасного використання прибережних морських вод для двох або більше цілей діють найбільш жорсткі нормативи щодо якості морських вод.

Від 1 січня 1999 р. дійсною є **“Методика екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями”**, яка затверджена наказом Мінекобезпеки України від 31.03.98 № 44 після погодження Держкомгідрометом та Держводгоспом України. Нею встановлюються нормативи якості води, які діють в країнах Європейського Союзу. Групою авторів підготовлено і видано в 1998 р. **Методику картографування екологічного стану поверхневих вод України за якістю води**.

Водним кодексом України (ст. 30) також узаконена плата за спеціальне використання, охорону вод та відтворення водних ресурсів, яка включає плату за забір води з водних об'єктів та за скидання в них забруднюючих речовин. Це питання регулюється і постановою Кабінету Міністрів України № 164 від 8 лютого 1997 р. **“Про встановлення нормативів плати за спеціальне використання водних ресурсів”**.

Розмір плати за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти визначається на основі нормативів плати, фактичного обсягу скидання забруднюючих речовин та встановлених лімітів скидання. Встановлення плати за скидання, розміщення відходів виробництва, а також стягнення відповідних платежів з підприємств, установ і організацій регулює **“Порядок визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середо-**

вища”, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 р. № 18. Крім того, 1 березня 1999 р. прийнято постанову Кабінету Міністрів України за № 303 “**Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору**”.

До документів, які стосуються визначення плати за забруднення із суден, кораблів та інших плавзасобів, належить постанова Кабінету Міністрів України від 3 липня 1995 р. № 484 “**Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних підприємствами, установами, організаціями і громадянами України, іноземними юридичними особами та громадянами внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх вод України**”, на підставі якої розроблено “**Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних та внутрішніх морських вод України**”. Це положення описує процедуру виявлення та реєстрації факту скидання забруднюючих речовин, наводить порядок розрахунку кількості скинутих у водне середовище забруднюючих речовин, обчислення розміру відшкодувань.

Розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства, проводиться згідно “**Методики розрахунку розмірів відшкодування**

збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів”. Вона встановлює основні вимоги щодо порядку проведення розрахунку заподіяних збитків і застосовується при здійсненні державного контролю у галузі охорони та раціонального використання водних ресурсів.

Порушення водного законодавства (ст. 110 Водного кодексу) тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність. **Адміністративно-правовим кодексом України** передбачена відповідальність за порушення державної власності на воду (ст. 48), правил охорони вод (ст. 59), водокористування (ст. 60), пошкодження водогосподарських споруд (ст. 61), пошкодження стічними водами (ст. 72), перевищення лімітів та нормативів використання природними ресурсами (ст. 92–2) та ін. **Кримінальним кодексом України** регламентується відповідальність — за забруднення водойм і атмосферного повітря (ст. 228), за забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або іншими відходами та матеріалами (ст. 228–1).

Найбільш негативний вплив на водоресурсний потенціал здійснюють великі водозабори на потреби енергетики, металургії, хімічної та нафтохімічної промисловості, зрошення земель. З метою забезпечення економного споживання бюджетними установами води і теплової енергії Кабінет Міністрів України затвердив постанову від 4 лютого 1999 р. № 139 “**Про оснащення об'єктів бюджетної сфери лічильниками води і**

теплової енергії". План-графік оснащення розроблено згідно з вимогами Світового банку та зобов'язаннями Кабінету Міністрів України з метою сприяння раціональному та економному використанню води і теплової енергії. Внаслідок запровадження обліку споживання цих ресурсів передбачається скорочення на 15–30% споживання води і теплової енергії.

Використання води для цілей меліорації регулюється, насамперед, з точки зору використання електроенергії та поливу сільськогосподарських культур. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 288 **"Про заходи щодо забезпечення роботи меліоративних систем у 1999 році"** встановлює завдання Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним і районним державним адміністраціям — довести

до безпосередніх виконавців конкретні завдання з підготовки меліоративних систем, поливу сільськогосподарських культур, ефективного використання зрошуваних та осушуваних земель і встановити дієвий контроль за їх дотриманням. Об'єм водоспоживання визначається лімітами на основі Постанови Кабінету Міністрів від 10 серпня 1992 р. № 459 **"Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення"**. За понадлімітне використання прісних водних ресурсів плата обчислюється у п'ятикратному розмірі і сплачується до державного бюджету України, бюджету області на умовах, передбачених для внесення плати за використання прісних водних ресурсів у межах ліміту (ст. 12 Закону України **"Про Державний бюджет України на 1995 рік"**).

2.3. Охорона здоров'я

Згідно з **Водним кодексом України** (ст. 45, 47, 64), користування водами громадянами для задоволення їхніх потреб (в рекреаційних цілях) вважається загальним водокористуванням. Місця користування водами в цьому аспекті встановлюються місцевими Радами. Курорти, санаторії, інші заклади оздоровлення населення здійснюють серйозне навантаження на природні комплекси та об'єкти, водно-болотні угіддя в тому числі, біля яких вони розташовані. Законодавчим прикладом збереження природних територій є постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1996 р. № 146 **"Про розв'язання проблем водопостачання, очищення стічних**

вод каналізації, утилізації твердих побутових відходів курорту Трускавець". Цією постановою Львівській обласній державній адміністрації разом з Міністерством економіки, Міністерством фінансів та заінтересованими міністерствами і відомствами дано завдання під час формування річних програм соціально-економічного розвитку передбачати капітальні вкладення для виконання заходів, спрямованих на поліпшення екологічної ситуації, з фінансуванням їх за рахунок державного, обласного, місцевих бюджетів та пайової участі міністерств і відомств, які мають санаторно-лікувальні заклади у межах курорту.

2.4. Енергетика

Гідроенергетика належить до галузей народного господарства, які справляють сильний вплив на водно-болотні екосистеми шляхом зміни швидкості водних потоків, об'ємів стоку, сезонних розподілів води, випаровування та збільшення ґрунтових вод. Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 27 липня 1995 р. № 554 **"Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку"** затвердив розроблений Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки і Міністерством охорони здоров'я України перелік видів діяльності та об'єктів, які становлять підвищену екологічну небезпеку, для яких здійснення державної експертизи є обов'язковим. В цей список було внесено діяльність, пов'язана з будівництвом гідроенергетичних та гідротехнічних споруд і меліоративних систем, включаючи хвостосховища та шламонакопичувачі.

Українська держава, згідно Постанови Верховної Ради України від 2 лютого 1994 року № 3907–XII **"Про проект Концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу України на період до 2010 року"**, вважає, що, з точки зору використання відновлюваних та альтернативних видів палива в Україні, доцільно розвивати вітроенергетику, децентралізовану енергетику на нетрадиційних видах палива, малу гідроенергетику, добування енергії із природного середовища за допомогою теплових насосів та бінарних енергоустановок, теплопостачання на базі використання сонячних колекторів та геотермальної

енергії.

Використання водних ресурсів для потреб гідроенергетики регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 1999 р. № 836 **"Про затвердження нормативів плати за спеціальне використання водних ресурсів та плати за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту"**. Постанова затвердила нормативи плати за спеціальне використання водних ресурсів та плати за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту та ввела їх в дію з 1 липня 1999 р. Були дані доручення Міністерству охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України та Комітетові водного господарства визначити у місячний термін перелік водних ресурсів місцевого значення. Згідно цього документу нормативна плата за користування водами для потреб гідроенергетики становить для усіх річок України — 0,98 коп. за 100 куб. метрів води, пропущеної через турбіни електростанцій (крім гідроаккумулятивних електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями).

На основі Постанови Кабміну Мініфін, Податкова адміністрація, Мінекономіки, Мінекобезпеки України видали спільний наказ № 231/539/118/219 від 01.10.99 **"Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту"**. Інструкція визначає

єдиний порядок обчислення і справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту, складання розрахунків, їх подання до органів державної податкової служби та сплату до бюджетів.

Згідно Статті 31 **Водного Кодексу України** ("Плата за користування во-

дами для потреб гідроенергетики і водного транспорту"), підприємства, установи і організації гідроенергетики та водного транспорту здійснюють плату за діяльність, пов'язану з необхідністю басейнового регулювання водних ресурсів та здійсненням заходів щодо попередження і ліквідації наслідків шкідливої дії вод (берегоукріплення, захист від підтоплення територій).

2.5. Промисловість, гірничча галузь

Згідно вимог **Водного Кодексу України** (Стаття 66. "Особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для промислових і гідроенергетичних потреб") під час користування водними об'єктами для промислових потреб водокористувачі зобов'язані дотримуватися встановлених умов спеціального водокористування, екологічних вимог, а також вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної) та припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод.

Споживання води промисловістю, скидання забруднених вод здійснюються згідно вищезгаданих правил та встановлених лімітів, а також відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 11 вересня 1996 р. № 1100 "**Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується**". Цим Порядком визначаються основні вимоги до нормування гранично допустимого

скидання (ГДС) забруднюючих речовин, які утворюються в процесі виробничої діяльності водокористувачів.

Екологічні катастрофи, спричинені діяльністю гірничодобувної промисловості, призводять до тяжких наслідків для водних об'єктів. Одним з прикладів такої ситуації стало аварійне скидання зворотних вод в р. Інгулець. У зв'язку з виникненням аварійної ситуації та відповідно до пункту 10 статті 14 Водного кодексу України Кабінету Міністрів України, згідно розпорядження від 8 грудня 1997 р. № 706-р "**Про надання дозволу гірничодобувним підприємствам Кривбасу на скидання зворотних шахтних вод у р. Інгулець**", дозволив скидання у р. Інгулець мінералізованих зворотних шахтних вод із хвостосховищ гірничодобувних підприємств Кривбасу у міжвегетаційний період 1997-1998 років, що відповідає регламенту, розробленому Інститутом гідробіології Національної академії наук і узгодженому з Мінекобезпеки, Держводгоспом, Державним комітетом рибного господарства, Дніпропетровською і Миколаївською облдержадміністраціями. Для ліквідації наслідків аварійного скидання

було дано завдання Держводгоспу до 1 лютого 1998 р. розробити і погодити з Дніпропетровською, Миколаївською та Херсонською облдержадміністраціями регламент промивання русла р. Інгулець

Постанова Кабінету Міністрів від 12 січня 1999 р. № 31 **"Про заходи щодо розв'язання еколого-гідрогеологічних проблем, які виникають внаслідок закриття гірничодобувних підприємств, шахт і розрізів"** відзначає, що екологічне становище у більшості гірничодобувних регіонів є критичним, а закриття нерентабельних

гірничодобувних підприємств, шахт і розрізів створює екологічні проблеми, пов'язані з істотними змінами геологічного та гідрогеологічного середовища. За результатами вивчення, Кабінет Міністрів України надав завдання відповідним міністерствам та відомствам розробити регіональні проекти щодо оцінки впливу названих об'єктів на довкілля та схеми інженерного захисту територій і передати ці проекти Міністерству охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України для проведення державної екологічної експертизи.

2.6. Розвиток територій

Важливим фактором розвитку водних територій є ведення відповідного кадастру. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову від 8 квітня 1996 р. № 413 **"Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру"**. Державний водний кадастр складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів. Державний водний кадастр — це систематизоване зведення відомостей про:

- поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море (далі — водні об'єкти);
- обсяги, режим, якість і використання вод (водних об'єктів);
- водокористувачів (крім вторинних).

До державного водного кадастру включаються також відомості про водогосподарські об'єкти, які забезпечують використання води, очищення та скидання зворотних вод, а саме:

споруди для акумуляції та регулювання поверхневих і підземних вод, споруди для забору та транспортування води, споруди для скидання зворотних вод, споруди, на яких здійснюється очищення зворотних вод (з оцінкою їх ефективності).

Державний водний кадастр складається з трьох розділів: поверхневі води, підземні води, використання вод.

Державний водний кадастр ведеться: Держводгоспом за розділом "Водокористування", Держкомгеології за розділом "Підземні води", Держкомгідрометом за розділом "Поверхневі води".

На підставі закону **"Про тваринний світ"** (ст. 18) територіальні та внутрішні морські води відносяться до рибогосподарських водних об'єктів, в яких проводять промислове видобування риби та інший водний промисел і які мають значення для відтворення біоресурсів. Відповідно до їх особливого використання, права інших

водокористувачів (на великий жаль, і населення) можуть бути обмежені в інтересах рибного господарства. Водокористувачі, яким надано в користування рибогосподарські об'єкти або їх частини, зобов'язані здійснювати заходи щодо поліпшення екологічного стану водних об'єктів, умов відтворення рибних запасів, а також утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги в місцях вилову риби (див. також Водний кодекс України, ст. 68). Перелік

промислових ділянок визначається постановою Кабінету Міністрів України № 552 від 22.05.96 р. **“Про перелік промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів (їх частин)”**. До цих ділянок не відносяться території (акваторії) природно-заповідного фонду, заборонені зони біля мостів і гідротехнічних споруд, місця інтенсивного судноплавства та інші, та на практиці в багатьох випадках цього не дотримуються.

2.7. Туризм

Туризм на території об'єктів водно-болотного комплексу займає чільне місце в рекреаційній діяльності населення. В Постанові Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 702 **“Про Програму розвитку туризму в Україні до 2005 року”** визначається, що туристично-рекреаційні комплекси України — органічна складова її єдиного соціально-економічного комплексу. Водно-болотні об'єкти, серед яких понад 70 тис. річок, найважливіші і найбільші з яких Дніпро, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець та Дунай, понад 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водоймищ, розцінюються як сприятливі для організації відпочинку та оздоровлення і мають не тільки місцеве, а й міжнародне значення. Згідно Указу Президента України від 29 грудня 1998 року № 1400/98 **“Про Положення про Державний комітет України по туризму”** Держкомітет по туризму здійснює залучення громадян до раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля,

ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природним середовищем, організації оздоровлення населення, забезпечує раціональне використання та збереження туристичних ресурсів, становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України. Закон України, прийнятий Верховною Радою України 15 вересня 1995 р., № 324/95–ВР **“Про туризм”** визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму. Метою Закону є створення правової бази для становлення туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, а також захисту законних прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності, визначення їх обов'язків і відповідальності.

Постанова Кабінету Міністрів від 29 квітня 1999 р. № 728 **“Про заходи**

подальшого розвитку туризму" постановила завдання Державному комітетові по туризму, Міністерству освіти, Міністерству оборони, Міністерству культури і мистецтв визначити об'єкти культурно-

історичного значення для розроблення нових тематичних екскурсійних програм та спеціалізованих маршрутів історико-краєзнавчої, військово-патріотичної, спортивної, природничої та іншої тематики.

2.8. Контроль за торгівлею ресурсами водно-болотних угідь

Україна приєдналася до міжнародної конвенції CITES згідно постанови Верховної Ради України від 14 травня 1999 р. № 662–XIV **"Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення"**.

Згідно цього закону Мінекобезпеки видало наказ № 204 від 08.09.99 **"Про затвердження Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та в зоні діяльності регіональних митниць і митниць"** Положення розроблено з метою встановлення загальних вимог здійснення екологічного контролю:

- транспортних засобів, у тому числі автомобілів, літаків, суден, військових кораблів, поромів та інших плавучих засобів;
- вантажів, що містять промислову сировину, відходи виробництва,

хімічні сполуки, токсичні хімічні, радіоактивні та інші небезпечні для навколишнього природного середовища і здоров'я людей речовини;

- засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, добрив;
- усіх видів диких тварин, водних живих ресурсів і рослин, зоологічних, ботанічних, мінералогічних колекцій, мисливських трофеїв.

Закон **"Про тваринний світ"** регулює процеси створення, поповнення, зберігання, використання, відчуження та державний облік зоологічних колекцій, торгівлю ними, а також ввезення в Україну (Стаття 41. "Зоологічні колекції") та контроль за торгівлею мисливськими трофеями і виготовленням виробів з них (Стаття 54. "Компетенція спеціально уповноважених державних органів щодо контролю за охороною, використанням і відтворенням тваринного світу").

2.9. Комунікації і транспорт, навігація

Україна — морська держава, довжина її берегової лінії дорівнює 1628 км. На забезпечення виконання **Конвенції про захист Чорного моря від забруднення** (яка була підписана у 1992 р. у Бухаресті і ратифікована Верховною Радою України в лютому 1994 р.), **Міністерської декларації про**

захист Чорного моря (7 квітня 1993 р.) та **Стратегічного плану дій відтворення та захисту Чорного моря** (31 жовтня 1996 р.) постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 1998 р. № 1057 було затверджено **"Концепцію охорони та відтворення навколишнього природного**

середовища Азовського і Чорного морів", і має бути розроблено та прийнято відповідний закон, який стосуватиметься саме приморських територій і акваторій, і розроблено та реалізовано відповідну програму. Концепцією для вирішення природоохоронних проблем в приморських зонах пропонується створення інтегрованого механізму природокористування.

Кабінет Міністрів України прийняв Постанову від 14 квітня 1997 р. № 347 **"Про затвердження Порядку складання паспортів річок і Порядку установлення берегових смуг водних шляхів та користування ними"**. Цей Порядок визначає механізм складання паспортів річок для оцінки їхнього екологічного стану і оперативного використання водогосподарськими та іншими заінтересованими організаціями під час вирішення питань комплексного використання водних ресурсів і охорони від забруднення, а також для розроблення прогнозу і заходів щодо оздоровлення річок.

Паспорт річки — це уніфіковане зведення основних даних про водний режим, фізико-географічні особливості, використання природних ресурсів і екологічний стан в її басейні, а також перелік рекомендацій щодо підвищення стійкості екологічної системи. Паспорти розробляються на річки, які мають площу водозбору до 50 тис. квадратних кілометрів, за замовленням водогосподарських організацій Держводгоспу.

"Порядок установлення берегових смуг водних шляхів та користування ними" визначає основні принципи і механізм установлення берегових смуг водних шляхів та користування ними. На

судноплавних водних шляхах за межами міських поселень і в межах прибережних захисних смуг на окремих ділянках установлюються берегові смуги для проведення робіт, пов'язаних з судноплаванням.

Наказ Держкомводгоспу № 29 від 29.02.96 **"Про затвердження Положення про порядок видачі дозволу на будівельні, днопоглиблювальні і вибухові роботи, видобування піску, гравію, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду"** визначає зміст дозволених робіт. На землях водного фонду, в тому числі на прибережних захисних смугах, земельних ділянках дна річок, озер, водосховищ, морів та інших водних об'єктів можуть проводитися роботи, пов'язані з будівництвом, поглибленням дна, видобуванням корисних копалин (крім піску, гальки і гравію в руслах малих та гірських річок), прокладанням кабелів, трубопроводів, інших комунікацій, бурові та геологорозвідувальні роботи, за умови отримання дозволу. Видача дозволу на проведення робіт на землях водного фонду здійснюється за умови виконання водоохоронних заходів, які передбачають недопущення: порушення стійкості прибережних схилів (берегообвалення, ерозійні, зсувні процеси, осідання), утворення зосереджень будь-яких забруднюючих речовин, сміття, дерев, кущів від вирубок на будівельних майданчиках та трасах, створення навіть тимчасових перетинів водних потоків, перекриття вільної течії води через водопропускні споруди різних типів та прольоти мостів, затоплення та підтоплення прибережних територій.

2.10. Національна безпека

Указом Президента України від 31 грудня 1998 р. № 1420/98 **"Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про нейтралізацію загроз, обумовлених погіршенням екологічної і техногенної обстановки в країні"** визначені завдання Кабінету Міністрів України: подати в місячний строк пропозиції щодо впорядкування державного регулювання в екологічній сфері, оптимальної централізації управління використанням і охороною природних ресурсів, чіткого розмежування повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншим міністерстам і відомствам. Серед іншого вказано опрацювати у двомісячний строк питання щодо вдосконалення системи заохочення суб'єктів підприємницької діяльності, які за власні кошти будують природоохоронні об'єкти,

впроваджують ресурсозберігаючі та екологічно чисті технології.

Постанова Кабміну від 10 травня 1994 р. № 299 **"Про затвердження Положення про Цивільну оборону України"** визначає, що завданнями Цивільної оборони та заходами їх реалізації є: запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного походження і забезпечення зменшення збитків і витрат у разі стихійного лиха, аварій, катастроф, вибухів і великих пожеж. З метою виконання завдання ... "здійснюється безперервне спостереження за станом потенційно небезпечних об'єктів і навколишнього природного середовища". Для підготовки і перепідготовки керівного складу Цивільної оборони України, надання допомоги природоохоронним та іншим органам, причетним до забезпечення промислової та екологічної безпеки, створюються Центральні державні курси Цивільної оборони промислової та екологічної безпеки України.

3. Висновки

Основними проблемами нормативно-правового регулювання питань збереження водно-болотних угідь України є:

- відсутність чіткого механізму надання у користування та передачі у власність земель водного фонду і, як наслідок, монопольне становище окремих мисливсько-рибогосподарських структур, які є фактичними банкрутами, але штучно утримуються завдяки існуючому адміністративно-командному механізму управління;
- занадто велика централізованість і процедурна ускладненість у прийнятті управлінських рішень навіть з простих питань;
- складна структурна побудова нормативно-правових актів, численні посилання в одному документі на багато інших, які в багатьох випадках містять протилежні норми або норми, в яких взагалі відсутні;
- відсутність багатьох відомчих нормативно-правових актів, які відповідно до прийнятих законів повинні регулювати конкретні питання щодо застосування цих законів тощо.

На жаль, розробка проектів нормативно-правових актів здійснюється виходячи з вузьковідомчої заінтересованості, і знаходяться шляхи обходу їх належного погодження в інших центральних органах виконавчої влади або вони затверджуються у межах відомства, хоча їх дія далеко не внутрішньовідомча. Кожне відомство

намагається узаконити якомога більше своїх повноважень у всіх сферах діяльності, створюючи всілякі перешкоди для інших.

Деякі норми з охорони природних ресурсів, які містяться у відповідних законах, не узгоджуються між собою. Так, наприклад, **Лісовий кодекс України** (ст. 5) поділяє землі лісового фонду на лісові і нелісові. До останніх належать землі, які, крім іншого, зайняті болотами і водоймами в межах земельних ділянок лісового фонду. Правовідносини саме по таких ділянках регламентуються також **Земельним** (ст. 47, 69) і **Водним** (ст. 4, 86) **кодексами України**. Останній, до речі, визначає болота як надмірно зволожені земельні ділянки. Тлумачення правового режиму цих земель залежить від того, норми якого закону на них розповсюджуються.

Одним з неузгоджених моментів діючого законодавства є неоднозначне визначення моніторингу земель (ст. 93 **Земельного кодексу України**) і вод (ст. 15, 17, 21 **Водного кодексу України**). Відповідні кодекси розглядають моніторинг земель і вод відокремлено. Моніторинг вод передбачає ведення державного моніторингу поверхневих і підземних вод, збирання, обробку, збереження та аналіз інформації про стан вод. На наш погляд, з екологічної точки зору його треба робити поряд з аналізом стану земель водозбірного басейну, який за визначенням Водного кодексу України, є частиною земної поверхні і товщі ґрунтів, звідки стікає вода у водотоки чи водойми (ст. 1).

Одним з прикладів відвертих

протиріч в нормативно-правових актах, прийнятих навіть на рівні Кабінету Міністрів України в одному і тому ж році, є постанови від 25 січня 1996 р. № 123 та від 28 вересня 1996 р. № 1192 (повні назви зазначені вище). Якщо першою постановою передбачено, що видачу дозволів на добування водних безхребетних тварин (дрібні ракоподібні, личинки наземних комах) здійснює Мінекобезпеки, то в другій постанові ці функції покладені на Держкомрибгосп. Проте, згідно постанови Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 449 цей Комітет, на відміну від Мінекобезпеки, немає права визначати плату за використання цього ресурсу. Тому до цього часу це питання не врегульоване, а промисел водних безхребетних здійснюється переважно без плати до бюджету і незаконно (без лімітів і дозволів).

Щойно прийнятий Закон України **“Про мисливське господарство та полювання”**, на наш погляд, поряд з багатьма прогресивними нормами містить і недоліки. Це стосується закладеного механізму посилення і без того значного монопольного становища деяких сучасних громадських мисливських організацій в галузі полювання і користування мисливськими угіддями, послаблення державного контролю за полюванням та обліком добутої дичини і порушеннями правил полювання, законодавчого визнання весняного полювання на птахів, в тому числі достатньо рідкісних для України. Передбачене цим Законом вкладання коштів на охорону і відтворення мисливської фауни на території водно-болотних угідь складає два мінімальних неоподатковуваних мінімуму

доходів громадян (зараз це 34 грн. або 8,5 доларів США) на 1 тисячу гектарів угідь. Звичайно, що це не дозволить вирішити проблему охорони цих угідь.

Порівняльний аналіз нормативної бази водоохоронної діяльності в Україні та ряді інших держав свідчить про їх істотну відмінність. Це виявляється у відмінності принципів, які покладені в основу нормування, у широті арсеналу нормативів і правил забезпечення їх методами аналітичного контролю та ін.

За кордоном характерна особливість регламентації антропогенних впливів на водні ресурси полягає у реалістичності підходів, ретельному економічному аналізі прийняття рішень, у широкій участі громадськості в обговоренні питань про впровадження рекомендованих фахівцями норм, наявності чіткої диференціації їх у залежності від регіону, об'єктів, які охороняють, особливостей джерел впливу, стану водних екосистем, форм присутності у воді забруднюючих речовин, типізації водних джерел та ін.

Наприклад, в Угорщині нормування складу стічних вод здійснюється з урахуванням функціонального зонування території країни. В Японії нормативні вимоги до складу стічних вод диференційовані для великих та малих підприємств, щоб зберегти конкурентну спроможність останніх. Нормативи допустимого вмісту важких металів у поверхневих водах, які розроблені ЄЕС, істотно (в 2-10 разів і більше) відрізняються у залежності від жорсткості води та виду організмів, які охороняються. У Німеччині допустимі рівні антропогенного навантаження на водні об'єкти розробляються для окремих земель.

У водоохоронній практиці зарубіжних країн, крім ГДК, з метою регулювання водокористування широко впроваджуються екологічні класифікації водних об'єктів.

Аналіз сучасної нормативної бази охорони і раціонального використання водних ресурсів України, виконаний Мінекобезпеки, свідчить, що вона не є єдиною цілісною системою, не враховує еколого-географічну і економічну ситуацію, яка склалася в країні, не забезпечує регулювання водокористування в усіх галузях господарства, не гарантує охорони всіх природних компонентів і біорізноманіття водних екосистем, не відповідає міжнародному рівню в цій галузі.

Багаторічна практика водокористування в Україні і зарубіжний досвід свідчать про те, що за допомогою лише ГДК проблему охорони водних екосистем вирішити неможливо. Одним з нових принципів підходів може бути екологічне нормування як основа для забезпечення екологічної безпеки не тільки людини, а й всього живого.

У комплексі з технологічними та екологічними нормативами екологічні норми покликані забезпечити в найближчій перспективі стабілізацію, а потім поліпшення гідроекологічної ситуації в країні.

Перевагою екологічного підходу до регламентації стану водних систем та визначення допустимого рівня антропогенного навантаження є висока ефективність (завдяки системному підходу, широкому використанню методів біоіндикації і біотестування, нормуванню окремих видів і сумарних антропогенних навантажень на водну систему та ін.), достатня гнучкість

(завдяки диференціації регламентів), надійність (завдяки використанню лабораторних і натурних досліджень), реалістичність (за рахунок розробки поточних і перспективних норм в залежності від економічних і технічних умов їх забезпечення), економічність (запобігання економічних збитків і екологічної шкоди), висока соціально-економічна значимість норм.

Екологічні нормативи і правила мають бути спрямовані на збереження середовища – та ресурсовідновлювальних функцій водних басейнів, захист та збереження біорізноманіття. Їх можна розглядати:

- як елемент управління територіальним проектуванням і плануванням, як контрольні величини, які визначають допустимі рівні антропогенного впливу на водоресурсні екосистеми;
- як засіб контролю за діяльністю, яка здійснюється в галузі водокористування і водоохорони;
- як форму правової гарантії екологічної безпеки та екологічного благополуччя, яка надається державою. Екологічні нормативи необхідні для здійснення екологічної експертизи, екологічного аудиту, екологічного моніторингу, гідроеколого-економічного районування країни та ін.

Розробка та впровадження у практику екологічних нормативів допустимого рівня антропогенного впливу на водні системи є одним з найбільш перспективних шляхів запобігання подальшому поглибленню гідроекологічної кризи в країні. За даними закордонних експертів, витрати на охорону водних екосистем

дозволяють запобігти у три рази більшим економічним збиткам. Для України ця цифра може бути значно вищою.

При оптимізації системи збереження, відтворення і сталого розвитку водних екосистем мають реалізуватися:

- конструктивна розробка теорії і понятійного апарату, який забезпечує розвиток взаємопов'язаної системи методів при вирішенні питань обліку, використання і охорони біорізноманіття водних систем;
- розробка методів обліку і інвентаризації біорізноманіття водних систем на різних рівнях і у відповідності з різними прагматичними цілями його використання і охорони;
- розробка методів класифікації водних систем, які забезпечують оцінку параметрів біорізноманіття з урахуванням природної і антропогенної організації території в межах водоформуєчих басейнів;
- розробка методів водокористування, які забезпечують збереження, відтворення і охорону біорізноманіття з урахуванням різноманіття природних умов України;
- розробка методів догляду за водними об'єктами, які забезпечують збереження і відтворення біологічного різноманіття;
- розробка методів комплексної оцінки якості водних екосистем і пріоритетних форм їх використання з урахуванням вимог економічної ефективності і збереження різноманіття;
- розробка методів прогнозуван-

ня змін структури біорізноманіття водних екосистем в процесі їх саморозвитку з можливими глобальними змінами клімату і різними формами антропогенного впливу;

- Розробка методів проектування стійкого розвитку водного господарства на місцевому, регіональному (в тому числі басейновому) і національному рівнях з урахуванням змін соціально-економічних відносин і пріоритетів.

Організація обліку і інвентаризації (моніторингу) біорізноманіття земель водного фонду (водно-болотних угідь) має включати:

- організацію обліку і інвентаризацію видового багатства водних об'єктів на регіональному рівні з урахуванням практики їх класифікації;
- організацію інвентаризації природних ценозів і водних екосистем, виділення еталонних, унікальних і особливо цінних водних об'єктів і їх територіальних сполучень;
- організацію обліку і інвентаризації медико-біологічних рекреаційних і інших біологічних ресурсів водних систем за координації з іншими базовими напрямками інвентаризації біорізноманіття;
- організацію інвентаризації генетичного різноманіття найбільш цінних видів рослин і тварин водних екосистем.

Основними напрямками удосконалення водного господарства для забезпечення збереження і відтворення біорізноманіття і стійкого регіонального розвитку є:

- впровадження водозберігаючих технологій і методів земле- і водокористування, методів догляду, які забезпечують збереження і відтворення біорізноманіття на кожному водному об'єкті в різних природних зонах України;
- розвиток системи малих охоронних об'єктів (або ділянок), які забезпечують збереження еталонних, унікальних і особливо цінних водних екосистем, середовищ існування рідких видів в межах водогосподарських територій;
- підтримка і розвиток мережі комплексних науково-дослідних екологічних станцій у водних басейнах, які забезпечують комплексний моніторинг і розвиток технологій і методів використання основних ресурсів водних басейнів при збереженні біорізноманіття і фундаментальних екологічних функцій води;
- підтримка і розвиток станцій водної генетики і селекції;
- організація розробки схем стійкого розвитку водного господарства для річкових басейнів, окремих регіонів і адміністративних утворень;
- відновлення природних умов в зонах формування водного стоку і віднесення їх до екологічної мережі України.

До освітньо-виховних заходів відносяться:

- У вищих і середніх спеціальних закладах читання курсів і проведення спеціалізації в області вивчення екології водних екосистем та їх біорізноманіття.
- Підтримка регіональних і націо-

нальних суспільних інститутів, які розвивають ідеї дбайливого використання водних ресурсів.

- Сприяння розробці гідроекологічної етики, яка визначає норми поведінки людини на водних об'єктах за будь-якої форми її діяльності.

- Підтримка видання учбової, науково-популярної і художньої літератури на водохоронну тему, а також учбових і науково-популярних відеофільмів, телефільмів і радіопередач.

Основними напрямками діяльності

є:

- збереження морських, річкових, озерних, прибережних і болотних екосистем;
- оздоровлення природних водоформуєчих умов на землях водного фонду за інтенсивного ведення господарства;
- збереження видів і популяцій водно-болотних екосистем;
- створення національної заповідної мережі водно-болотних екосистем;
- передача земель водного фонду у постійне користування водогосподарським спеціалізованим організаціям, іншим підприємствам, установам, в яких створені (або мають бути створені) служби з догляду за водними об'єктами, прибережними захисними смугами відведення, береговими смугами водних шляхів, гідротехнічними спорудами та з підтримання їх у належному стані (на виконання положень ст. 85 Водного кодексу України).

4. Пропозиції

Пропозиції, які будуть викладені в цьому розділі дещо випереджають дійсний стан речей. Згідно рекомендаціям, прийнятим 7-ю Конференцією сторін Рамсарської конвенції, аналіз законодавства, який був виконаний в даній роботі, можна розцінювати як перший етап робіт. Автори вважають, що вони зібрали більшість законодавчих матеріалів, які стосуються водно-болотних угідь України. Наступними етапами мають бути детальний аналіз матеріалів та підготовка обґрунтованих рекомендацій.

Безумовне виконання законів, нормативних документів, затверджених Кабінетом Міністрів України, відомчих інструкцій та наказів дозволило б зберегти водно-болотні угіддя України — стабілізувати їхній стан, особливо зважаючи на деяке зниження антропогенного тиску з боку сільського господарства та промисловості.

Проте, ряд положень у вищезазначених документах мають декларативний характер, багато положень написані так, що існує можливість їх двозначного тлумачення, деякі статті законів вступають в протиріччя. Негативним також є те, що виконання природоохоронного законодавства як населенням, так і органами влади, місцевого самоврядування, підприємствами і організаціями бажає кращого. Ця ситуація зумовлено об'єктивними і суб'єктивними причинами — молодістю держави, економічною нестабільністю, нестабільністю самої законодавчої бази, постійними реорганізаціями і просто відсутністю коштів на виконання тих чи інших вимог законів.

Охорона водно-болотних угідь в Україні передбачається вищезазначеними законодавчими актами як охорона їх складових природних ресурсів — земель, вод, лісів, природно-заповідного фонду, проте ніде водно-болотні угіддя не виділяються як спеціальні природоохоронні території. Закон України “Про участь України в Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів” передбачає виконання даної Конвенції, проте не дає відповідного механізму для цього.

Для виходу з даної ситуації найбільш вірним було б розробити і прийняти Закон України “Про природні території, що особливо охороняються”, на базі Закону України “Про природно-заповідний фонд України”, і в даному Законі визначити (виділити) всі природоохоронні території різних статусів і категорій, які визначені ресурсними законами (Водним, Земельним, Лісовим кодексами та ін.). Так, наприклад, полезахисні чи водозахисні лісосмуги, які мають виключно природоохоронне значення, відносяться до земель лісового фонду, а мали б — до земель природоохоронного призначення, в тому числі і водно-болотні угіддя міжнародного, загальнодержавного і місцевого значення.

Проте, оскільки розробка і прийняття такого Закону (“Про природні території, що особливо охороняються”) потребує значного часу, для покращання законодавчої основи збереження водно-болотних угідь пропонується внести деякі зміни і доповнення до існуючого законодавства, зокрема.

Зміни і доповнення до Земельного кодексу України

У Главі 10 “Землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення”, у статті 72 частину першу подати в такій редакції:

“До земель природоохоронного призначення належать землі заповідників, національних, регіональних ландшафтних, зоологічних і дендрологічних парків, парків-пам’яток садово-паркового мистецтва, заказників (за винятком мисливських), заповідних урочищ, пам’яток природи, водно-болотних угідь міжнародного та загальнодержавного значення. Рішеннями органів місцевого самоврядування до земель природоохоронного призначення можуть бути віднесені водно-болотні угіддя місцевого значення”.

В цій же статті 72 частину третю після слів “пам’яток природи” доповнити такими словами: “водно-болотних угідь міжнародного і загальнодержав-

ного значення” і далі за текстом.

Водно-болотні угіддя (Рамсарські) можна було б віднести до природно-заповідного фонду шляхом внесення відповідних змін до Закону України “Про природно-заповідний фонд України”, проте це викликало б ряд накладок і плутанину, хоча б в плані існування на одній території двох об’єктів природно-заповідного фонду — заказника (заповідника) і водно-болотного угіддя, що в свою чергу ускладнило б ведення їх обліку та кадастру і т.д.

Тому, оскільки водно-болотні угіддя України розташовані (в своїй абсолютній більшості) в межах земель водного фонду України (фактично співпадають з межами водойм, боліт і прибережних смуг чи займають частину акваторії моря), пропонується відповідні зміни внести у Водний кодекс України.

Зміни і доповнення до Водного кодексу України

У Главі 1 “Основні положення”, в статті 1 “Визначення основних термінів” подати термін — “водно-болотні угіддя”.

Розділ IV “Охорона вод” після Глави 19. “Водні об’єкти природно-заповідного фонду” доповнити новою Главою 20. “Водно-болотні угіддя”, а в наступних главах і статтях відповідно змінити нумерацію. Главу 20. “Водно-болотні угіддя” подати в одній із наступних редакцій. При цьому пропонується дві редакції, перша подає більш спрощену схему механізму

оголошення, охорони і використання водно-болотних угідь.

Глава 20. Водно-болотні угіддя.

Стаття 95. Водно-болотні угіддя міжнародного і загальнодержавного значення.

Порядок оголошення водно-болотних угідь міжнародного і загальнодержавного значення, режим їх охорони і використання визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 96. Водно-болотні угіддя місцевого значення.

Водно-болотні угіддя місцевого значення оголошуються обласними, Київською і Севастопольською міськими радами. Режим охорони і використання водно-болотних угідь місцевого значення визначається в рішеннях про їх оголошення.

Другий варіант складніший, проте, можливо, більш прийнятний, оскільки розвиває відносини, що уже склалися в галузі охорони водно-болотних угідь.

Глава 20. Водно-болотні угіддя.

Стаття 95. Водно-болотні угіддя міжнародного, загальнодержавного і місцевого значення.

Порядок оголошення водно-болотних угідь міжнародного і загальнодержавного значення визначається Кабінетом Міністрів України. Водно-болотні угіддя міжнародного значення одночасно мають статус водно-болотних угідь загальнодержавного значення.

Водно-болотні угіддя місцевого значення оголошуються обласними, Київською і Севастопольською міськими радами.

Стаття 96. Режим охорони і використання водно-болотних угідь міжнародного, загальнодержавного і місцевого значення.

Режим охорони і використання водно-болотних угідь міжнародного, загальнодержавного і місцевого значення визначаються у положеннях про них.

Положення про водно-болотні угіддя міжнародного і загальнодержавного значення затверджуються Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України за поданням його органів на місцях.

Положення про водно-болотні угіддя місцевого значення затверджуються органами на місцях Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України.

У Главі 23. "Відповідальність за порушення водного законодавства" статтю 110. "Відповідальність за порушення водного законодавства" доповнити пунктом 15:

"15) порушенні режиму охорони і використання водно-болотних угідь міжнародного, загальнодержавного і місцевого значення."

При внесенні цих змін Водний кодекс України слід розглядати як закон загальнодержавної дії, а не Закон компетенції Комітету України з водного господарства. Також необхідно розглянути можливість внесення подібних змін у Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища". Останній, який є базовим законом щодо охорони довкілля, має постійно розвиватися і охоплювати (узагальнювати) всі нововведення у природоохоронне законодавство.

Наукові засади збереження водно-болотних угідь України

1. Розподіл земель водного фонду

Дані Державного Земельного кадастру України, за станом на 1 січня 1996 р., свідчать, що загальна площа земель, зайнятих водою, складає 2418,6 тис. га, в тому числі під гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами — 52,1 тис. га. Відкриті заболочені землі займають площу 934,9 тис. га (табл. 1).

За інформацією Держкомзему України, площа земель, зайнятих територіальними морськими водами, становить 154,4 тис. га, островами — 0,1 тис. га, прибережними смугами, винесеними в натуру вздовж річок, — 183,2 та навколо водойм — 26,5 тис. га.

За останні десятиріччя площа земель під водою зросла з 1,6 млн. га (1960 р.) до 2,4 млн. га (1995 р.), або в 1,5 рази. В цей період площа водного дзеркала ставків і водосховищ (без водосховищ Дніпровського каскаду і на Дністрі) збільшилася з 203 тис. га до 481 тис. га (у 2,4 рази), а їх частка в структурі земель, вкритих водою, — з 12 % до 20 %. Нині загальна площа водосховищ складає 1,1 тис., ставків — понад 28 тис., їх загальна площа водного дзеркала — 148 тис. га. Побудовано 7 великих каналів загальною довжиною понад 1,0 тис. км (їх ширина змінюється в межах 20–100 м); довжина міжгосподарської і внутрішньогосподарської зрошувальної мережі досягла 60 тис. км; відбулося значне зростання гідрографічної мережі за рахунок

прокладання каналів осушувальних систем.

З наведених у табл. 1 даних видно, що загальну площу водного дзеркала компонують річки і струмки (10 %), озера та прибережні замкнуті водойми (26 %), водосховища і ставки (47 %), канали, колектори, канами (7 %), лимани (10 %).

Сучасний стан належності земель водного фонду характеризується даними таблиці 2.

За даними Земельного кадастру України, в 1996 р. (в 1997–1999 рр. ситуація кардинально не змінилася) у підпорядкуванні 505 водогосподарських підрозділів налічувалося лише 19 % всіх земель, зайнятих водними об'єктами, в тому числі 9 % — річками і струмками, 1 % — озерами і прибережними замкнутими водоймами, 34 % — водосховищами і ставками, 19 % — каналами, колекторами і канавами, а також 73 % земель під гідротехнічними і іншими водогосподарськими спорудами.

Закріпити ділянку водно-болотних угідь для комплексного використання одним користувачем, не кажучи вже про власника, практично неможливо. В практиці на одну ділянку припадає декілька користувачів окремих природних ресурсів (води, мисливських угідь, рибних запасів тощо). При цьому кожен з цих користувачів повинен отримувати дозвіл і укладати угоди про порядок використання

Таблиця 1. Землі водного фонду України

Області	Всього	Землі, зайняті водними об'єктами в тому числі						Землі під гідротехнічними, іншими водогосподарськ. спорудами	Відкриті заборо-чені землі
		річками, струмками	озерами та прибережними замкнутими водоймами	водосховищами та ставками	каналами, колекторами, рами, канавами	лиманами			
АР Крим	212,5	2,6	177,6	19,1	13,2		6,1	4,7	
Вінницька	44,1	8,7	—	34,1	1,3		0,2	24,6	
Волинська	43,0	3,3	14,4	7,1	18,2		4,1	118,8	
Дніпропетровська	161,1	23,9	10,4	122,2	4,6		2,6	26,9	
Донецька	41,4	6,3	1,2	32,5	1,1	0,3	0,4	8,5	
Житомирська	40,1	6,4	0,2	19,2	14,3		8,7	79,9	
Закарпатська	18,8	10,3	0,1	2,0	5,7		2,1	0,9	
Запорізька	181,6	5,6	15,1	126,3	4,0	30,6	0,7	6,1	
Івано-Франківська	24,1	14,7	0,3	5,7	3,4		0,4	2,6	
Київська	173,1	8,3	2,9	154,4	7,5		6,3	50,0	
Кіровоградська	74,2	4,0	—	69,7	0,5		0,3	10,3	
Луганська	21,9	6,3	1,6	12,7	1,3		1,8	16,1	
Львівська	44,7	12,9	2,3	14,3	15,2	85,7	0,9	7,9	
Миколаївська	127,9	20,3	2,8	15,1	4,0		1,7	20,6	
Одеська	212,8	15,2	100,2	19,7	8,7	69,0	1,2	72,5	
Полтавська	148,8	11,1	5,2	130,6	1,9		1,7	85,9	
Рівненська	42,9	8,0	3,0	11,8	20,1		1,6	110,3	
Сумська	31,4	8,0	3,7	17,0	2,7		0,3	60,9	
Тернопільська	19,3	5,7	0,2	10,5	2,9		0,1	4,6	
Харківська	60,0	9,2	4,3	44,0	2,5		1,3	30,1	
Херсонська	433,2	15,1	270,5	83,4	16,0	48,2	2,3	30,3	
Хмельницька	39,6	7,5	0,6	26,9	4,6		0,2	20,1	
Черкаська	138,6	6,0	0,8	129,5	2,3		1,6	26,9	
Чернівецька	18,6	6,6	—	10,4	1,6		—	1,0	
Чернігівська	60,3	16,7	10,0	28,0	5,6		5,3	114,1	
м. Київ	3,3	1,9	1,0	1,3	0,3		0,2	—	
м. Севастополь	2,0	0,3	0,1	1,3	0,3		—	—	
Всього в Україні	2418,6	244,9	628,5	1147,9*	163,5	233,8	52,1	934,9**	

* — в тому числі 688,1 тис. га під водосховищами Дніпровського каскаду; ** — в тому числі 37 тис. га верхових боліт.

1. Розподіл земель водного фонду

Таблиця 2. Розподіл земель водного фонду України по землекористувачах, тис. га/%

Назва землекористувачів	Землі, зайняті водними об'єктами						Гідро-технічні та інші водогосподарські споруди	Відкриті заболочені землі
	Всього	річками, струмками	озерами та прибережними замкнутими водоймами	водосховищами і ставками	каналами, колекторами, канавами	лиманами		
Сільськогосподарські підприємства	<u>554,6</u> 23,0	<u>78,9</u> 32,2	<u>73,2</u> 11,6	<u>296,9</u> 25,8	<u>105,8</u> 64,7	<u>0,7</u> 0,3	<u>5,5</u> 10,6	<u>611,9</u> 65,4
Громадяни	<u>2,6</u> 0,1	<u>0,2</u> 0,1	<u>0,3</u> 0,1	<u>1,5</u> 0,1	<u>0,6</u> 0,4	– –	– –	<u>6,9</u> 0,7
Житлово-комунальні організації	–	–	–	–	–	–	<u>0,1</u> 0,2	– –
Заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, побуту та ін.	<u>0,2</u> 0,1	–	–	<u>0,2</u> 0,1	–	–	–	–
Підприємства, організації, установи про мисловості, транспорту, оборони та ін.	<u>135,0</u> 5,6	<u>3,4</u> 1,4	<u>12,8</u> 2,0	<u>114,5</u> 10,0	<u>4,3</u> 2,6	– –	<u>7,7</u> 14,8	<u>21,5</u> 2,3
Організації, установи природоохоронного, рекреаційного, історико-культурного призначення	<u>62,8</u> 2,6	<u>1,2</u> 0,5	<u>54,0</u> 8,6	<u>7,5</u> 0,6	<u>0,1</u> 0,1	– –	–	<u>13,4</u> 1,4
Лісогосподарські підприємства	<u>43,3</u> 1,8	<u>11,8</u> 4,9	<u>14,9</u> 2,4	<u>7,7</u> 0,7	<u>8,2</u> 5,0	<u>0,6</u> 0,3	–	<u>184,3</u> 19,7
Водогосподарські підприємства	<u>453,6</u> 18,7	<u>21,1</u> 8,6	<u>7,9</u> 1,3	<u>392,2</u> 34,2	<u>31,8</u> 19,4	<u>0,6</u> 0,3	<u>38,2</u> 73,3	<u>1,0</u> 0,1
Землі державної власності, які не надані у власність, або користування	<u>1166,5</u> 48,2	<u>128,2</u> 52,3	<u>465,4</u> 74,0	<u>328,3</u> 28,6	<u>12,7</u> 7,8	<u>231,9</u> 99,1	<u>0,6</u> 1,1	<u>95,6</u> 10,3
Всього земель в адміністративному підпорядкуванні	<u>2418,6</u> 100	<u>244,9</u> 100	<u>628,5</u> 100	<u>1147,9</u> 100	<u>163,5</u> 100	<u>233,8</u> 100	<u>52,1</u> 100	<u>934,9</u> 100

окремих ресурсів з різними відомствами. Тому при законному використанні одних природних ресурсів створюються перешкоди для використання інших, а часто це призводить до погіршення їх стану.

Деякою мірою зазначені питання регулюються Цивільним Кодексом

України, законодавством про надра, виключну (морську) економічну зону, про місцеві ради і місцеве самоврядування, Указами Президента України щодо оренди землі та врегулювання інших земельних, а також господарських відносин.

2. Фактори загрози водно-болотним угіддям

Екстенсивне сільськогосподарське і урбаністичне навантаження на водозбори річок при низькій ефективності буферної функції прибережних зон і смуг, зумовленої або їх відсутністю, або порушенням екологічних вимог щодо господарської діяльності в їх межах, призводить до деградації або збідненню видового складу природних біоценозів і гідробіоценозів, посилення ерозії ґрунтів.

В Україні водній і вітровій ерозії піддається понад 14,9 млн. га земель, або 35,2 % сільськогосподарських угідь. Найбільш еродовані землі в Донецькій (71 %), Луганській (62 %) та Одеській (56 %) областях. Майже половина продуктивних земель еродована в Кіровоградській, Миколаївській і Харківській областях. З продуктами ерозії виноситься значна частина поживних речовин і органіки: 11 млн. т. гумусу, 0,5 млн. т. азоту; 0,4 млн. т. фосфору та 0,72 млн. т. калію.

Ерозія ґрунтів є основним дестабілізуючим чинником екологічної ситуації на водозборах, вона призводить до замулення і забруднення струмків, річок, ставків, посилення евтрофікації водойм.

Сучасний екологічний стан ґрунтів погіршується також через несприятливі зміни водного режиму, що обумовлює засолення, осолонцювання та підтоплення зрошуваних, переосушення чи перезволоження осушених земель, підвищення кислотності ґрунтів, руйнування їх структури, розпорошування і переущільнення. Відсутність комплексності в проведенні меліорації земель обумовила те, що 43 % площі земель з осушувальною

мережею мають підвищену кислотність; 7,6 % — засолені, 10,7 % — перезволожені, 12,8 % — заболочені, 18,4 % — піддані вітровій та 4,6 % — водній ерозії. Деградують і втрачають родючість зрошувані землі; 14% від загальної площі поливних земель піддаються ерозії, 5 % — перезволожені, 7,7 % — мають ґрунти з підвищеною кислотністю, біля 30 % — осолонцювані та засолені.

Слабкість нормативно-правової бази відведення земель водного фонду у власність водогосподарським організаціям, брак єдиного господаря водних об'єктів, який відповідав би перед державою та народом за їхній стан, а також відсутність коштів значно ускладнюють реалізацію дій з відновлення водоохоронного потенціалу водоохоронних зон.

Так, з 3080 км берегової лінії дніпровських водосховищ лише 660 км берегів охоплено проектами водоохоронних зон, з них тільки 354 км загальною площею 43 тис. га доведені до рівня впровадження, решта гальмується на різних рівнях виконавчої влади.

Місцеві органи влади не тільки не виконують покладені на них законодавством України обов'язки по охороні природи, а у багатьох випадках є їхнім порушником. Так, Київською міськрадою і Київською облрадою під дачне будівництво виділені ділянки прибережної смуги на лівому і правому берегах Дніпра нижче Києва. Черкаським облвиконкомом садівникам віддано понад 49 га прибережної смуги річки Вільшанки, виконком Баловнеської сільради Новоодеського району Миколаївської

області прийняв рішення про виділення землі під садівництво у прибережній смузі Південного Бугу, Калінінська райрада у Миколаївській області відвела 15 га прибережної смуги річки Інгул для тваринницької ферми. Перевіркою дотримання водоохоронного законодавства в Миколаївській області виявлені непоодинокі факти варварського ставлення до водних об'єктів. Майже всі річки і водойми забруднюються стічними водами з тваринницьких ферм, кар'єрів, заводів, сміттєзвалищ. У водоохоронних зонах річок Інгул, Південний Буг, Гнилий Яланець, Чичиклея, Бакшала та інших розташовані такі промислові велетні, як глиноземний завод, суднобудівні заводи "Океан", "Чорноморський", ім.61 комунара, теплоелектроцентральної великої сільськогосподарської комплексу. Прибережні смуги малих річок Суха Московка, Мокра Московка у Запоріжжі мають вигляд звалища сміття. Там же з дозволу місцевої влади ведеться засипка річищ і будівництво гаражів. Аналогічна картина спостерігається на берегах малих річок Києва і в багатьох інших містах.

Не простою у вирішенні є проблема поглиблення русел, особливо Дунаю та Дніпра, і утилізація піднятих з дна ґрунтів. Мабуть, найбільш екологічно безпечним для водних екосистем було б рішення на вивзення та використання ґрунтів поза межами акваторій (і, звичайно, інших цінних природних територій), що через економічну маловигідність рідко здійснюється. Частіше наміті ґрунти використовуються для штучного нарощування суші і не завжди на малоцінних акваторіях. Хотілося б

сподіватися, що в кожному конкретному випадку буде знайдено найбільш оптимальне рішення, а не прийматиметься найбільш економічно дешеве рішення, яке часто пов'язане з втратами для природи. Питання вирішення цієї проблеми мають бути більш чітко відрегульовані у відповідному законодавстві.

Ступінь замулення ставків досягає 20–50 % від їх проектного об'єму, а подекуди ставки замулені повністю, зокрема на багатьох річках Донецької, Миколаївської, Одеської Житомирської областей. На заплавах розорюються землі до урізу води, влаштовуються літні табори худоби, склади і інші небезпечні об'єкти. Береги річок заростають очеретом, осокою, в багатьох місцях річки втратили свої виражені береги. В Запорізькій області з 1524 км русел річок (довжиною більше 10 км) потребують розчищення 1080 км (71 %), водоохоронні зони (за технічною документацією) винесені в природу лише на 20% необхідної площі, а лісові насадження — тільки на 14 % від потреби. В Кіровоградській області на третині паспортизованих річок потребують розчищення 530 км, улаштування водоохоронних лісонасаджень — 552 км, залуження — 460 га.

В результаті такого господарювання річки втрачають свою дренажну здатність, природні властивості середовища розвитку біорізноманіття, функції водозабезпечення питних і господарських потреб.

Отже, питання охорони і відновлення захисних буферних функцій прибережних територій і водойм повинні бути віднесені до рівня державних пріоритетів екологічної безпеки держави, найважливіших

напрянків в галузі охорони природного середовища і біорізноманіття. Припинення деградації і природо-руйнівної господарської діяльності на землях водного фонду не тільки відкриває значні резерви для збільшення ресурсів чистої води, але й забезпечить суттєве оздоровлення водних екосистем як середовища розвитку біоценозів і гідробіоценозів.

В Україні практично відсутні поверхневі води (за винятком гірських регіонів), які можуть бути віднесені до категорії чистих, більшість водних об'єктів — це забруднені та брудні води. Загальний об'єм водоспоживання на початку 90-х років становив до 30 млрд. м³/рік, а кількість забруднених стічних вод 4,5 млрд. м³ на рік, з яких 17 % скидалося без очищення. Слід відмітити, що в Україні на одиницю промислової продукції витрачається в 4–10 разів більше води, ніж у розвинених європейських країнах.

Про рівень антропогенного впливу на водні об'єкти свідчить той факт, що стік р. Дніпро у середній за водністю рік приблизно на одну третину складається з води, яка хоча б один раз побувала в технологічному циклі. Особливу проблему створює евтрофування багатьох водойм України, у тому числі північно-західного шельфу Чорного та Азовського морів, а також наслідки Чорнобильської катастрофи.

На великий жаль, в Україні осушна меліорація земель продовжується. Так, згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 537 від 14.07.93. "Про розвиток меліорації та поліпшення екологічного стану меліорованих земель у 1994-2000 роках" передбачалося ввести в експлуатацію

170 тис. га осушених земель і забезпечити реконструкцію систем на площі 212 тис. га. На щастя (автори не схвалюють Програму в частині осушення нових земель), ця постанова через нестачу коштів повною мірою не буде реалізована. Разом з тим, ніхто не призупиняє дію схожих постанов, і не виключається поява наступних схожих рішень. До речі, роботи із захисту населених пунктів (і не тільки їх) від підтоплення за багатьма компонентами нагадують осушувально-меліоративні роботи і в ряді випадків завдають значної шкоди водно-болотним угіддям та їх флорі і фауні.

При осушенні боліт і заболочених земель, насамперед, змінюються рівні ґрунтових вод, рослинний світ, вологість ґрунтів, що спричиняє порушення усталеного режиму природних процесів і, як наслідок, збіднює біорізноманіття. Для запобігання цих та інших негативних наслідків меліорації мають передбачатися природоохоронні заходи. Найбільш екологічно надійним визнається подвійне регулювання водного режиму ґрунтів. Малопотужні торф'яники мають використовуватися лише під посіви багаторічних трав, а солонцюваті ґрунти повинні гіпсуватися. Для захисту ґрунтів передбачається обов'язковий комплекс протиерозійних агротехнічних, лісо-меліоративних і гідротехнічних заходів, які включають планування, прикочування, безвідвальний обробіток ґрунту, підбір культур для утворення дерену, снігозатримання, застосування хімічних меліорантів для структуризації і закріплення ґрунтів, збереження лісової рослинності і створення лісонасаджень вздовж

крупних каналів і річок — водо-приймачів та багато іншого.

Слід зауважити, що на сьогодні не досить відпрацьованим залишається механізм взаємоузгодження і координації управлінських рішень між спеціалізованими державними органами, функції управління яких безпосередньо чи непрямим чином пов'язані із збереженням природних умов, природних ресурсів і біорізноманіття при здійсненні державної політики управління за басейновим принципом. Для усунення цих недоліків необхідно законодавчо закріпити незалежний статус басейнових водогосподарських об'єднань з наданням відповідних повноважень для реального впливу на суб'єктів природо-користування в басейнах річок. Ці та інші питання щодо створення екологічно збалансованого водогосподарського комплексу знайшли своє відображення в Концепції розвитку водного господарства, яка знаходиться на розгляді в Кабінеті Міністрів України.

Суттєву загрозу стану водно-болотних угідь створює діяльність людини, пов'язаної із штучним розведенням, вирощуванням та інтродукцією об'єктів тваринного і рослинного світу. Аквакультура, яка повинна створювати умови для зменшення промислового навантаження на природні екосистеми за рахунок штучного вирощування водних організмів замість їх промислу в природі, все більше здійснюється в природних, а не штучних водоймах. В останні роки, згідно вищезазначених нормативно-правових актів, в першу чергу інструкцій щодо відтворення та штучного розведення водних живих

ресурсів, питання зариблення природних водойм або вибору місця та режимів розведення водних живих ресурсів в штучних умовах вирішується колегіально, в тому числі за участю і під контролем Мінекобезпеки. Значно ускладнює проблему інтродукція, яка відбулася 10-20 років тому, а наслідки її до цього часу не вивчені. В першу чергу це стосується таких риб, як піленгас, товстолобик та деяких інших рослиноїдних видів. Ще більшу загрозу створюють стихійні акліматизанти такі як, рапана, гребневик-мнеміопсис (їх загальна біомаса в Чорному і Азовському морях вже сягає мільйони тонн, в окремі періоди часу — близько 4000 гр. на м²), ротан, а останнім часом також веслонос. Методів боротьби з ним практично не існує, особливо таким небезпечним шкідником, як гребневик-мнеміопсис.

Враховуючи, що Азовське море і багато водойм півдня України є одними з найпродуктивніших у світі, а також те, що фонд рибогосподарських водних об'єктів складає 7630 км² водосховищ комплексного призначення, біля 1900 км² озер та лиманів, біля 690 км² ставків, в тому числі 536 км² нагульних, є всі підстави для розмежування діяльності, спрямованої на збільшення запасів та покращання умов існування і відтворення як аборигенних водних живих ресурсів, так і об'єктів аквакультури. Сучасний показник середньої рибопродуктивності товарних водойм 7 ц/га можна підвищити до 15 ц/га тільки за рахунок впровадження сучасних технологій полікультурного розведення риби.

Розроблені та прийняті Держкомрибгоспом галузеві програми “Осетер”, “Піленгас”, “Дніпроріба”, “Амур”, які

зачіпають інтереси інших відомств (насамперед, Мінекобезпеки) і, особливо, населення (обмеження їхніх прав на природних водоймах, що є прямим порушенням їхніх конституційних прав на відпочинок), не були погоджені в установленому порядку, але, на щастя для аборигенних видів, внаслідок відсутності фінансування практично не виконуються.

Однією з причин незадовільної гідроекологічної ситуації, яка склалася у країні, окрім вказаних вище, є недосконалість нормативно-правового забезпечення водокористування і охорони водних екосистем. Хоча останніми роками прийнято багато нових законодавчих актів, спрямованих на зростання ефективності охорони водоресурсних систем, нормативна база не зазнала суттєвих змін.

Як основні критерії якості води використовуються гранично допустимі

концентрації забруднюючих речовин (ГДК, ГДС), які розроблені в 30-і роки, а наступні дослідження були спрямовані лише на їх поглиблення і деталізацію. Між тим за минулий період розширилися форми і зросли масштаби антропогенного впливу на водоресурсні системи. У більшості випадків ГДК не можуть бути реально досягнуті при існуючому стані технологій та наявних фінансових ресурсів водокористувачів, що призводить до повсюдного, а тому практично безвідповідального порушення норм. За свідченням фахівців, система ГДК не має необхідної гнучкості, не враховує синергетичних ефектів та антагонізму дії різних забруднюючих речовин, кумуляції їх біологічними об'єктами та біоценотичної реакції водних екосистем на антропогенні впливи, а також специфіки їх функціонування в різних фізико-географічних зонах.

3. Механізми збереження і збалансованого використання водно-болотних ресурсів

У зв'язку із значними антропогенними змінами, які призвели до порушення стабільності і біорізноманіття водних екосистем і розвитку негативних екологічних процесів, виникає питання, чи може суспільство при розширеному виробництві зберегти збалансоване природне середовище і що потрібно для цього? Висновки зарубіжної і вітчизняної науки з цього приводу свідчать про наявність таких можливостей, за умови виконання основного екологічного закону — людина може змінювати хід процесів розвитку природи до певної межі, перехід за яку

обумовлює незворотні зміни, затрати на ліквідацію яких перевищують ту користь, яка одержана внаслідок перетворення природи.

Екологічна специфіка водного фонду полягає в тому, що він представлений, з одного боку, переважною більшістю об'єктів, котрі розосереджені по території басейнів малих річок, які надзвичайно чутливі і вразливі до антропогенного впливу, а з другого, крупними водогосподарськими і меліоративними об'єктами, які призвели до зміни природного середовища на значних територіях. Відтворення малих річок і екологічна

стабілізація нових природно-технічних утворень – процес складний, тривалий і вимагає значних матеріальних витрат. І все це тому, що господарські рішення, які приймалися у минулому, або не мали екологічного обґрунтування, або екологічні вимоги ігнорувались ними.

Оптимізація структури водних систем, використання їх природних ресурсів і формування сприятливого для людей та біорізноманіття життєвого простору ґрунтується на концепції сталого розвитку.

Враховуючи обмеженість водних ресурсів і практично вичерпані можливості екстенсивного розвитку водного господарства за рахунок розширення площі меліорованих земель, залучення великих обсягів води в господарській обіг, а також визначальну роль річок у формуванні водоресурсного і екологічного благополуччя, однією з найбільш важливих проблем є розроблення заходів і обґрунтування механізмів їх реалізації щодо раціонального використання і захисту природних складових, регулювання гідрологічного режиму водних об'єктів, охорони вод від забруднення та вичерпання, відтворення умов для розвитку біорізноманіття водних екосистем. В порушених природно-антропогенних ландшафтах водних басейнів система ведення господарства вимагає удосконалення, оскільки у процесі виробництва застосовується переважно неекологічні способи використання земельних і водних ресурсів.

Для усунення дисбалансу між розвитком виробництва і станом природних водоресурсних систем господарська діяльність повинна регламентуватися вимогами охоронного

ресурсозберігаючого природокористування, регульованої реконструкції і оптимізації ландшафтів та ведення водного господарства на принципово нових засадах — за басейновим принципом. Основна аргументація такого підходу полягає, по-перше, в постійно зростаючій ролі водного фактора, який лімітує розвиток як природних процесів, так і розвиток і розміщення виробництва. Саме водні об'єкти частіше за все є шляхом розповсюдження забруднень і їх акумуляції. А по-друге, в межах басейну замикаються кругообіги речовин, тобто реалізується більшість природних балансів (водних, теплових, енергетичних, хімічних речовин тощо). Перенесення продуктів техногенезу в них відбувається починаючи від вододільних у напрямку до гирлових областей водозборів і залежить від структурно-функціональної організації останніх.

Низка оптимізаційних заходів на водозборах передбачає формування в їх межах, ґрунто-водоохоронних біоінженерних комплексів. Вони базуються на принципах “відновленого” ландшафту і розглядаються як сукупність впроваджуваних в межах басейну узгоджених з особливостями структури природно-територіальних комплексів організаційних і регулюючо-захисних (біологічних та інженерно-технічних) заходів, які створюють нову цілісність і забезпечують формування оптимальних ландшафтів, комплексне водорегулювання, зниження інтенсивності ерозійних процесів, відтворення родючості ґрунтів, поліпшення умов функціонування агроценозів та гідробіоценозів, регульоване використання природних ресурсів, їх роз-

ширене відтворення, збереження і охорону від виснаження, забруднення і деградації, стабілізацію і покращання екологічної ситуації. При такому підході виробництво найбільш м'яко вписується в еволюцію розвитку ландшафту з максимальним еколого-економічним ефектом.

Грунто-водоохоронні біоінженерні комплекси передбачають дотримання таких принципів ведення господарства і використання природних ресурсів у водному басейні, як:

- організація території, формування структури угідь, вибір форм і видів господарської діяльності, інтенсивність використання ресурсів відповідно до природних умов формування водного режиму і водних ресурсів, структури і екологічної ємності водоресурсного басейну;
- розміщення агроценозів, лісів, водно-болотних та інших угідь з урахуванням природних типів місцевості, екологічної придатності земель і водних ресурсів;
- забезпечення мозаїчної структури і видового біорізноманіття ландшафтів водних басейнів;
- надання переваги фітомеліорації в системі меліоративних заходів, пріоритетне використання екологічних функцій лісів.

До складу біоінженерних комплексів входять організаційно-господарська, агро-меліоративна, лукомеліоративна, лісомеліоративна і меліоративно-гідротехнічна системи.

Організаційно-господарська система передбачає реконструкцію порушених і формування оптимальних ландшафтів, ґрунтоводоохоронну

організацію території, впровадження способів комплексного водорегулювання, застосування науково-обґрунтованих систем ведення аграрного і лісогосподарського виробництва.

Моделлю оптимального ландшафту є природний ландшафт. В сучасних агроландшафтах, які розглядаються тільки як системи для одержання максимальної кількості сільгосппродукції, хід природних процесів, в тому числі формування водних ресурсів, значно порушений. У зв'язку з цим необхідна їх регульована реконструкція у повнокомпонентні системи з відновленими властивостями стійкості і саморегуляції, яка побудована на принципах оптимізації ландшафтів водних басейнів, оскільки оптимальне використання, відтворення і охорона будь-якого з окремо взятих природних компонентів, в тому числі водного стоку, неможливі без оптимізації самого ландшафту.

В оптимізованому ландшафті водного басейну повинні бути угруповання різного екологічного призначення: продуктивне середовище, яке представлено екосистемами ранніх стадій сукцесій (посіви, пасовища, лісові культури), і зрілі екосистеми – клімаксові ліси і луки, які стабілізують субстрати, умови формування стоку і служать буферами в кругообігу речовин. Іншими словами, на водозборі мають бути високопродуктивні і протекторні типи угруповань — від інтенсивного сільськогосподарського до непорушених ділянок природи. Удосконалення структури земле- і водокористування повинно базуватися на принципах еколого-господарського балансу даної частини басейну, згідно

з якого частини земельного і водного фонду, які не залучені в господарській обіг, розглядаються “як елементи екологічного фонду, завдяки яким формується екологічний каркас” території. Стабільність басейнових ландшафтів зберігається за умови формування складної (мозаїчної) структури і насичення ландшафтів компонентами з високою біопродуктивністю, довговічністю і значним середовищуотворюючим впливом.

Водозбір (екосистема, в межах якої існують як природні, так і антропогенно змінені ландшафти, формується водний режим і баланс території) має ряд переваг перед іншими територіальними одиницями, природно-обумовлену визначеність меж, певний комплекс геоморфологічних, ґрунтових та кліматичних умов, які визначають спрямованість потоків речовин та енергії і дають можливість проводити балансові розрахунки, моделювати і прогнозувати зміни стану структурних компонентів ландшафту, обґрунтовувати співвідношення, розміри, конфігурацію та раціональне просторове розміщення угідь, а також встановлювати види і розраховувати параметри необхідних водогосподарських і меліоративних елементів, які б забезпечували рівновагу між природним потенціалом та антропогенним навантаженням.

Першим етапом при організації території і розробці системи ведення господарства повинно бути розчленування території на окремі складові частини — елементарні водозбори постійних або тимчасових водотоків. Наступні етапи — обґрунтування структури і співвідношення угідь, видів,

параметрів і просторового розміщення природних і господарських структурних елементів на кожному елементарному водозборі з урахуванням його водоресурсного значення з ув'язкою їх в єдину систему оптимізаційних заходів у межах водозбору вищого порядку і головної ріки в цілому.

На водозборі виділяються категорії земель з різним цільовим і функціональним призначенням та інтенсивністю господарського використання, а сільськогосподарські угіддя розчленовуються на контурні смуги з відповідними сівозмінами. Диференціацію земель на категорії здійснюють на основі їх водоформуючої і екологічної здатності, яка визначає відповідність умов стокоутворення, якості води, формування біорізноманіття тощо.

Організація території повинна створювати диференційовану систему комплексного регулювання стоку з високими очищувальними властивостями з метою запобігання виносу у водні об'єкти продуктів ерозії, біогенних елементів і залишків пестицидів. В умовах надмірного зволоження (передгірська і гірська територія, поліські райони) необхідно забезпечити поступове скидання незарегульованого на схилах поверхневого стоку, а в умовах помірною і нестійкого зволоження (лісостепова рівнинна територія) — затримання поверхневого стоку на схилах і часткове скидання через елементи стокоскидної інфраструктури (улоговинно — смугові лісові насадження, залужені водотоки) у аккумуляючі водойми — ставки, які можуть використовуватися для риборозведення, водопостачання та в рекреаційних цілях.

Особливо важливим при оптимізації басейнових ландшафтів є досягнення в структурі угідь збалансованості між орними і урбанізованими землями, лісами, луками і водними угіддями. Оптимальним співвідношенням розораності, луко-пасовищного використання, лісистості і водного дзеркала в межах водозборів річок гірських районів є: 8–12:20–30:60–75:1–3, для передгірських водозборів — 30–40:20–30:25–35:2–5, для рівнинних водозборів — 40–50:15–25:15–20:2–5.

Важливим організаційно-господарським заходом є створення вздовж річок, навколо озер, водосховищ та інших водойм водоохоронних зон та прибережних захисних смуг, про визначення розмірів яких і регламентацію господарської діяльності в них йшлося вище.

Грунто-водоохоронний землеустрій і комплекс меліоративних заходів на водозборі повинні стати обов'язковим елементом технологічного процесу виробництва і здійснюватися всіма земле- і водокористувачами незалежно від форм власності. Ця вимога передбачена законодавчими та нормативними документами (наведені у відповідному розділі) і рівноцінна тим, які ставляться перед господарюючими суб'єктами щодо попередження впливу на довкілля через неправильне ведення технологічних процесів.

Агромеліоративна система включає комплекс фітомеліоративних заходів і протиерозійних способів обробки ґрунту, спрямованих на регулювання поверхневого стоку. До фітомеліоративних заходів належать: системи сівозмін, смугове розміщення культур, створення буферних смуг із

багаторічних трав.

Лісомеліоративна система. Внаслідок властивих лісовим насадженням водоохоронних, водорегулюючих, протиерозійних, санітарно-гігієнічних, рекреаційних та інших екологічних функцій вони мають ключове значення при конструюванні стійких, високопродуктивних, наділених властивістю саморегуляції ландшафтів. Вони формують каркас (фактор постійної дії), з яким пов'язуються інші меліоративні заходи.

Водоохоронна функція лісу визначається його впливом на якість води і загальний об'єм водного стоку; водорегулююча функція — впливом лісу на рівномірність розподілу стоку, зменшення імовірності формування паводків і підвищення водності у меженні періоди. У річках, які дрениують стік з вкритих лісом водозборів, якість води відповідає екологічним нормативам. За відсутності лісів і переважання сільськогосподарських угідь вміст нітратного азоту в річкових водах перевищує фонові показники у 2,5 рази, аміачного — у 3,5 рази, фосфору — у 8 і калію — у 5 разів. При стіканні забрудненого поверхневого стоку з сільськогосподарських угідь під час сніготанення або внаслідок злив через лісові насадження він очищується від мулистих часток на 90 %, від розчинних у воді добрив і пестицидів — на 40–80 %.

Особлива регулююча роль лісів проявляється на гірських масивах. В меженні періоди стік води в річках, водозбори яких вкриті лісом, може бути у 1–12 разів вищий, ніж на безлісних.

Одночасно у паводкові періоди ліси зменшують максимальний стік у 5–8 разів. У зв'язку з цим особливо

важливим є досягнення необхідної лісистості на водозборах гірських річок: у високогір'ї, де формується більша частина водного стоку, лісистість водозборів повинна бути найвищою (80–90 %), на іншій частині водозборів — не нижче 60–70 %.

В рівнинних ріках при збільшенні лісистості водозборів максимальні модулі стоку також зменшуються в 1,5–2,5 рази, на 10–15 % зростає ґрунтове живлення, що особливо важливо для забезпечення водності у меженні періоди.

Протиерозійна функція лісу забезпечує зменшення змиву ґрунту у 14 разів при збільшенні лісистості водозбору від 10 до 50 %.

Отже, водоохоронно-захисні функції лісів є основним природними чинниками збереження водних екосистем, регулювання і перерозподілу стоку, очищення забруднених вод і забезпечення чистоти водойм, попередження розвитку ерозійних процесів. Ліси істотно змінюють зовнішній вигляд і естетичність ландшафту, формують певні умови для розвитку і стабілізації біорізноманіття. Крім цього, ліс є природною системою, яка не має аналогів за рівнем впливу на атмосферу, збагачуючи її киснем і забезпечуючи очищення повітря від вуглекислого газу і хвороботворних організмів.

Ліси формують екологічні ніші для тварин, чисельність і видовий склад яких значно змінився внаслідок високої освоєності і розораності території, використання машин і механізмів, добрив та засобів захисту рослин. Ліси є джерелом одержання деревини та різноманітних продуктів — ягід, грибів, лікарської сировини.

Оптимізація ландшафтів водних басейнів, екологізація промислового і сільськогосподарського виробництва, збереження унікальності і біорізноманіття території забезпечуються за формування системи лісових насаджень — сукупності створених в межах водозбору, з урахуванням особливостей рельєфу, ґрунтів, умов формування поверхневого стоку та інтенсивності водно-ерозійних процесів, різних за формою і призначенням лісових насаджень, об'єднаних у функціональне ціле внаслідок причинно-наслідкових взаємозв'язків між її елементами.

Лукомеліоративна система. Залуження ерозійно-небезпечних земель дає можливість значно зменшити інтенсивність руйнування ґрунтового покриву водними потоками і попереджувати одночасно замулення і забруднення водойм. На схилах крутизною 5° вода зносить орний шар ґрунту на посівах просапних культур за 9 років, на ділянках, зайнятих зерновими культурами, — за 36, на залужених ділянках — за 10000 років. Трав'яний покрив практично повністю стримує розвиток ерозійних процесів.

Залуженню підлягають: улоговини, які використовуються для небезпечного скидання в гідрографічну мережу незарегульованого поверхневого стоку (залужені водотоки), розорані схили крутизною більше 7°, спеціальні смугові ділянки на орних землях (залужені буферні смуги), ділянки орних земель в межах прибережних захисних смуг вздовж річок і навколо водойм.

Гідромеліоративна система. Основним завданням конструктивних елементів, які входять до складу цієї системи, є попередження утворення

на схилах концентрованого поверхневого стоку, затримання його для поповнення запасів ґрунтової вологи і акумуляції у ставках. З цією метою на водозборах влаштовують ряд гідротехнічних споруд (розпилювачі стоку, водозатримуючі і водонаправляючі вали, залужені водотоки, ставки).

У Концепції розвитку водного господарства України, розробленій в 1996 р. Радою з вивчення продуктивних сил НАН України, визначені головні напрямки збалансованого розвитку водогосподарського комплексу, покращання умов життєдіяльності населення, збереження водних систем як унікальних складових природного середовища біорізноманіття

Визначальними принципами водо-забезпечення при переході до сталого соціально-економічного розвитку держави повинні стати:

- пріоритетність соціальної сфери водокористування, забезпечення прав людини на якісну воду і сприятливе водне середовище;
- цілісність в управлінні водогосподарською і водоохоронною діяльністю за басейновим принципом у сукупності і взаємозв'язку з іншими компонентами природного середовища;
- екологічно адаптований за водним фактором розвиток економічного потенціалу областей і регіонів;
- з а п р о в а д ж е н н я водозберігаючих форм розвитку економіки;
- надання переваги використанню водоресурсних об'єктів в природному стані

(перетворення, які порушують або руйнують генетичну цілісність умов формування водного стоку, неприпустимі);

- комплексність в територіальній організації виробничих сил і водокористування в залежності від водоресурсного значення даної частини басейну, яка виходить з того, що — велика природна різноманітність — фактор стабільності водоресурсної системи;

- оптимальне сполучення загальнодержавних і регіональних інтересів з урахуванням самовідновлюваного потенціалу водоресурсних джерел;

- програмно-цільовий метод планування, прогнозування і організації водогосподарської діяльності, який забезпечує можливості ефективного управління водоресурсною системою;

- еколого-економічна регламентація та управління водокористуванням з безумовним пріоритетом збереження ресурсів, підтримання високого рівня екологічного стану водоресурсних джерел, враховуючи етапність проведення ринкових реформ, фінансову спроможність суб'єктів водокористування;

- пріоритетність економічних важелів регулювання водокористування та водоохорони і оптимального сполучення з організаційними та правовими засобами;

- дотримання норм міжнародного права в галузі водокористування і охорони вод, співробітництво в галузі використання і охорони транскордонних водоресурсних систем.

За уявленнями сьогодення, перехід до сталого розвитку водогосподарського комплексу може бути здійснений у три етапи з певним запізненням по відношенню до термінів структурної перебудови економіки.

В період виходу з економічної кризи і стабілізації виробництва ставиться завдання запобігти зростанню абсолютного та відносного забруднення і виснаження водоресурсних джерел. Важливе місце тут належить формуванню дійових нормативно-організаційних та економічних механізмів регулювання водоохоронної діяльності і водокористування.

При цьому передбачені наступні першочергові заходи:

- здійснення комплексу заходів з охорони і відтворення водних ресурсів, в тому числі система заходів з охорони поверхневих і підземних водних джерел, покращанню умов формування водного стоку і якості води;
- раціоналізація водокористування;
- скорочення питомих витрат води на одиницю промислової продукції і в зрошуваному землеробстві;
- переведення населених пунктів на централізоване водопостачання, підвищення надійності міських та сільських систем водопостачання і каналізації;
- розвиток систем оборотного та замкненого водопостачання і очисних споруд з метою зниження об'ємів надходження стічних вод і припинення скидання забруднених стоків у водні об'єкти;

- знезараження і знесолення комунальних та промислових стоків, утилізація осадів стічних вод;
- забезпечення комплексного будівництва водопровідних і каналізаційних споруд з відповідною пропускною спроможністю;
- інвентаризація об'єктів, які здійснюють вплив на забруднення і виснаження водних об'єктів, розробка і здійснення на кожному підприємстві водозберігаючих і водоохоронних заходів.

На другому етапі (10–15 років) можлива реалізація ряду елементів національної програми водозабезпечення з визначених пріоритетних проектів, орієнтованих на досягнення балансу між попитом на якісну воду і відновлюваною спроможністю водоресурсних об'єктів.

На третьому етапі (за межами 2015 р.) треба вирішити проблему гармонізації соціально-економічного розвитку і функціонування водоресурсних систем. В цей період діятиме створена на попередніх етапах система еколого-економічної регламентації господарської діяльності, яка сприятиме відновленню природних властивостей водних об'єктів і забезпечить економічно необхідний і екологічно доцільний попит на воду комунального, промислового і сільськогосподарського секторів.

Для покращання стану водноболотних угідь, попередження заподіяння їм шкоди від рибогосподарської діяльності необхідно на всіх природних внутрішніх водних об'єктах запровадити систему платного любительського рибальства, кошти від якого спрямувати не тільки на відтворення

найбільш цінних видів риби, а й аборигенного комплексу риби. За рахунок розведення риби в штучних, ізолюваних умовах можна зменшити промислове навантаження на внутрішні природні водойми і вплив на аборигенний комплекс риби та екосистеми в цілому. Промисел риби (крім видів з короткоцикловим розвитком) в Чорному та Азовському морях необхідно значно обмежити, а по більшості видів заборонити на термін від 3 до 10 років, в залежності від біологічних особливостей певних видів.

Для збереження морських та навколоводних ссавців і водоплавних птахів необхідно забезпечити державне регулювання та контроль над використанням окремих знарядь лову риби в місцях міграцій чи масових концентрацій цих тварин. Так, з метою збереження дельфінів необхідно обмежити кількість оханів та максимальну висоту камбальних сіток (до 1,5 м). В місцях скупчення ниркових качок, подібних їм птахів та навколоводних ссавців треба заборонити знаряддя лову риби типа

ятерів, а в місцях гніздування рідкісних кучерявих пеліканів заборонити будь-які ставні знаряддя лову. Важливе значення має також регулювання судноплавства. Необхідно встановити чіткий (для кожної окремої водойми) регламент щодо строків, типів та швидкості суден.

Одним з важливих важелів у справі збереження довкілля, у т.ч. водно-болотних угідь, є впровадження економічного стимулювання (зменшення рентних платежів, податків тощо) суб'єктів користування природними ресурсами за діяльність, пов'язану з їх охороною. Окремими нормативно-правовими актами це вже передбачено, але не знайшло практичної реалізації.

Відносно дешевим і ефективним шляхом є формування невеликих (у межах елементарних водозборів) ґрунто-водоохоронних інженерно-біологічних комплексів, які включали б до свого складу штучні рибничі водойми. Такі комплекси дозволили б значно збільшити обсяги аквакультури.

4. Співробітництво у сфері збереження водно-болотних угідь

У сфері збереження водно-болотних угідь Україна співпрацює з рядом міжнародних організацій. Так, за сприяння Wetlands International (найбільша міжнародна неурядова організація, яка є партнерською організацією Рамсарської конвенції із штаб-квартирою в Нідерландах) в Україні реалізується проект "Сприяння збереженню водно-болотних угідь та водно-болотних видів Азово-Чорноморського регіону України" із створенням, у межах запропонованого

Україною в якості міжнародного водно-болотного угіддя "Східний Сиваш", Сиваського національного природного парку (Автономна Республіка Крим).

До завдань з метою збереження водно-болотних угідь можна віднести наступні:

- Збереження, покращання стану і відновлення природних та порушених елементів водно-болотних екосистем, які обумовлюють формування водних ресурсів і як середовищ існування елементів

біорізноманіття;

- Формування умов для переходу до збалансованого використання водно-болотних природних комплексів;

- Підвищення рівня інформування населення про цінність водно-болотних екосистем, біологічне різноманіття водних екосистем, а також активізація громадян для його збереження;

- Посилення відповідальності за збереження біорізноманіття водно-болотних екосистем суб'єктів, діяльність яких пов'язана з використанням водно-болотних ресурсів або впливає на стан водно-болотних екосистем, зокрема на стан водоформуючих компонентів ландшафту і якість води.

Зміст

Передмова	3
Україна і Конвенція про водно-болотні угіддя, які мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів	4
1. Законодавчі та інституційні засади, що пов'язані з водно-болотними угіддями	6
1.1. Загальні засади збереження водно-болотних угідь як частини навколишнього природного середовища України	6
1.1.1. Інтегроване планування територій	6
1.1.2. Система дозволів щодо використання ресурсів водно-болотних угідь	7
1.1.3. Оцінка впливу на навколишнє природне середовище та процедури контролю	9
1.1.4. Збереження видів та середовища їх існування	11
1.1.5. Стимули для охорони водно-болотних угідь	14
1.2. Засади управління окремими територіями	15
1.2.1. Управління об'єктами природно-заповідного фонду	15
1.2.2. Планування землекористування	17
1.3. Система управління збереженням та використанням ресурсів водно-болотних угідь, координація між різними секторами управління	17
1.4. Механізми транскордонного та міжнародного співробітництва	23
2. Визначення галузевих правових та інституційних механізмів, які прямо чи опосередковано впливають на водно-болотні угіддя	24
2.1. Управління природними ресурсами	24
2.2. Управління якістю та об'ємами споживання води	26
2.3. Охорона здоров'я	29
2.4. Енергетика	30
2.5. Промисловість, гірнична галузь	31
2.6. Розвиток територій	32
2.7. Туризм	33
2.8. Контроль за торгівлею ресурсами водно-болотних угідь	34
2.9. Комунікації і транспорт, навігація	34
2.10. Національна безпека	36
3. Висновки	37
4. Пропозиції	42
Додаток. Наукові засади збереження водно-болотних угідь України	45
1. Розподіл земель водного фонду	45
2. Фактори загрози водно-болотним угіддям	48
3. Механізми збереження і збалансованого використання водно-болотних ресурсів	52
4. Співробітництво у сфері збереження водно-болотних угідь	60
Зміст	62

Content

Foreword	3
Ukraine and the Convention on Wetlands (Ramsar, Iran, 1971)	4
1. Wetland-related legal and institutional measures	6
1.1. Non-site specific or generally applicable measures.....	6
1.1.1. Integrated planning	6
1.1.2. Environmental permit systems	7
1.1.3. Impact assessment and audit procedures	9
1.1.4. Habitat and species conservation	11
1.1.5. Incentives	14
1.2. Site-specific measures	15
1.2.1. Protected areas management	15
1.2.2. Site planning	17
1.3. Institutional coordination between different levels of government and between sectors	17
1.4. Transboundary and international cooperation mechanisms	23
2. Identify sectoral legal and institutional measures which directly or indirectly affect wetlands	24
2.1. Natural resource management	24
2.2. Management of water quality and quantity	26
2.3. Public health	29
2.4. Energy generation	30
2.5. Industry and mining	31
2.6. Territorial development	32
2.7. Tourism	33
2.8. Trade controls on wetland products	34
2.9. Communications and transport, including coastal and inland navigation	34
2.10. Foreign affairs and national defense	36
3. Summary	37
4. Proposals	42
Annex. Scientific background for conservation of the Ukrainian wetlands	45
1. Distribution of water covered territories	45
2. Wetlands threats	48
3. Mechanisms for conservation and sustainable use of wetlands resources	52
4. Collaboration in the field of wetlands conservation	60
Content	62

Публикации украинской программы Wetlands International – АЕМЕ:

Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. Вып. 1 (сборник статей). — Киев, 1998. — 48 с.

Программа мониторинга околотовных птиц Азово-Черноморского региона Украины // И.И. Черничко, В.Д. Сиохин, В.М. Попенко и др. — Мелитополь, 1998. — 80 с.

План действий по организации и проведению мониторинга водно-болотных видов птиц // В.Д. Сиохин, И.И. Черничко, В.М. Попенко — Мелитополь, 1998. — 33 с.

Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. Вып. 2 (сборник статей). — Киев, 1999. — 72 с.

Сиваш — лагуна меж двух морей (популярная брошюра) // В. Сиохин, И. Черничко, В. Костюшин и др. — Симферополь, 1999. — 59 с.

Размещение околотовных птиц на Сиваше в летне-осенний период // Под. ред. И.И. Черничко — Симферополь, 1999. — 90 с.

